

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Философски факултет
Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“

**КНИЖОВНО-ДОКУМЕНТАЛНОТО НАСЛЕДСТВО
В БЪЛГАРСКИТЕ БИБЛИОТЕКИ И МУЗЕИ**

(материали от конференция, проведена на 18 – 19 юни 2015 г.,
София)

СОФИЯ
2015

Провеждането на конференцията и публикуването на материалите стана възможно благодарение на подкрепата на Фонд „Научни изследвания“ при Софийския университет „Св. Климент Охридски“, за което екипът на проекта изказва своята благодарност.

ПЪРВА СЕКЦИЯ

Опазване и популяризиране на книжовно-документалното наследство
в българските библиотеки

ОПАЗВАНЕ И ДОСТЪП ДО КНИЖОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА КЮСТЕНДИЛ В КОНТЕКСТА НА МЕЖДУИНСТИТУЦИОНАЛНОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО. КООРДИНАЦИОННИ ФУНКЦИИ НА РЕГИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА

СОФИЯ ПЕЙЧЕВА

(Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“ – Кюстендил)

Според Закона за обществените библиотеки те са образователни, информационни и културни институти с национално и местно значение, които събират, обработват, организират, съхраняват и предоставят за обществено ползване печатни и други произведения и информация, включително за книжовното и литературното културно наследство. В статията терминът „книжовно наследство“ ще бъде използван така, както го дефинира Законът за културното наследство: книжовни: ръкописни културни ценности до края на XVIII в., старопечатни редки и ценни издания, които притежават научна, културна, полиграфическа или библиографска стойност. Конкретизирано според видовете издания и в съответствие с приетата в библиотекознанието периодизация това са: ръкописни книги, старопечатни книги от периода 1806–1878 г., периодични издания от периода 1844–1878, архивни материали, снимки, портрети, пощенски картички.

Фондът „Старопечатни, редки и ценни издания“ на Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“ Кюстендил – състояние и мерки за опазване

Във фонда на Регионална библиотека „Емануил Попдимитров“ се съхранява ценна сбирка от български старопечатни, църковнославянски и редки издания, част от културната история на Кюстендил. Библиотеката притежава старопечатни книги и периодични издания, един ръкопис от 40-те години на XIX в., екземпляр от турски препис на Корана, книги на гръцки и църковнославянски език, редки и ценни издания от края на XIX и началото на XX в. с автографи на автори, издатели, дарители.

Фондът „Старопечатни, редки и ценни издания“ в библиотеката е формиран от дарения на видни кюстендилски граждани като архимандрит Зиновий Поппетров, Йордан Митрев, братя Лекарски, Владимир Караманов, Йордан Иванов, Ефрем Каранов, Йордан Захариев и др. Към настоящия момент той наброява общо 3842 тома от всички области на знанието: старопечатни книги (български книги от периода на Възраждането 1806–1878) – 116, книги отпечатани на руски – 2437, български – 1162, немски – 57 и сърбохърватски – 67. Във фонда са включени 180 периодични издания – списания и вестници, отпечатани на руски, българския и сръбски, като 129 от заглавията са с краеведски характер.

Обособяването на фонда се извършва през 1995–1996 г., след проведени редица консултации със специалисти на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ за начина на нареждане и библиографско описание на книгите. До тогава те са били в общото книгохранилище, като са запазени идентификациите за принадлежност към съответния дарителски фонд, но без да им бъде отредено специално място и без да бъдат обособени като отделна колекция. Въпросът обаче за физическото им оцеляване и правилно съхранението продължава да бъде актуален, тъй като условията в обособеното хранилище не отговарят на никакви норми и стандарти: липсва специално оборудване и обзавеждане, книгите се съхраняват в оригиналните дървени витринни шкафове от личната колекция на арх. Зиновий Поппетров или железни стелажки; липсват системи за поддържане на светлинен или температурно-влажностен режим. Поради липса на достатъчно средства, единствените мерки за опазването са механично обезпрашаване чрез изтупване или прахосмучене и проветряване.

В края на 2014 г. бе проведено изследване, насочено към определяне на физическото състояние на 116 книги от старопечатния фонд на РБ. Използваната методика е приложена за пръв път при изследване на Архива на българската книжнина на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и е подробно описана в статията на Рени Марчева „Архив на българската книга-състояние на книжния фонд (1878–1950), мерки за консервация“ (4)

Определянето на състоянието на хартиената основа на документите включва оценката на следните показатели: цвят на хартията, състав на хартията, брой на двойните прегъвания, киселинност (рН). (Прил. 1) Според първия селективен критерий – цвят на хартията – документите бяха прегледани *de visu*, бе отчетена степента на пожълтяване на хартията и разпределени в 2 основни групи:

1. Документи без промяна на цвета на хартията – бяла, показател за добро състояние на документа. В тази група попаднаха 46 документа, в това число 10 книги, които са претърпели реставрационно и консервационно третиране в лабораторни условия в предишни години. С оглед на отчетеното добро състояние на книгите от тази група според първия критерий, те не бяха подложени на следващи изследвания.

2. Документи с променен цвят на хартията – жълто-кафяв или кафяв цвят, показател за начален или напреднал процес на повреждане на изданията. В тази група попаднаха 70 документа. При тях беше проведен тест за определяне на съдържанието на лигнин в хартиената основа.

Вторият селективен критерий - съставът на хартията - се определи чрез провеждане на тест за съдържанието на лигнин в хартиената основа чрез цветни реакции. Оцветяването в жълт цвят на хартиената основа при третиране на малка част от нея с 1% воден разтвор на метол е показател за наличието на дървесна маса. Този вид хартия, съхранявана при неблагоприятни условия, е застрашена от разрушаване. В тази група попаднаха 40 документа. Към тях бе приложен третият селективен критерий, а именно тестът за чупливост.

Третият селективен критерий се състои в отчитането на устойчивостта на ъгъл от лист на книгата на брой двойни прегъвания. При устойчивост на повече от 20 двойни прегъвания, хартията се счита за здрава и нечуплива, а документите - за незастрашени. 30 документа попаднаха в групата на отслабените, т.е. ъглите се пречупиха между 6 и 20 двойни прегъвания.

Тридесетте документа с отслабена хартия бяха подложени и на тест за киселинност. Той се извърши с архивна писалка, която съдържа като индикатор хлорфенолчервено. Появата на светложълт цвят означава, че хартията е кисела с рН по-ниско от 6, неподходящо за продължителното съхранение на книжни материали, предразполага към чупливост и крехкост на хартията.

В резултат на приложените селективни критерии от всички 116 книги се открие група от 30, които се считат за застрашени и подлежащи на консервационно третиране. Към тях трябва да бъдат прибавени и документи, за които при преглеждането *de visu* са установени и други увреждания: физически разкъсвания на кориците или листовете, зацапвания и др. (Приложение 2)

Методиката е универсална и приложима при целия масив от документи във фонда „Редки, ценни, старопечатни“. Целта е да натрупа информация за състоянието на документите и хранилището, да утвърди методиката и да се набележат адекватни мерки за опазването на тази най-ценна част от документалното книжовно наследство, за чието съхранение е отговорна Регионална библиотека Кюстендил. Профилактиката, консервацията и реставрацията да бъдат съобразени със съвременните изисквания, норми и стандарти за съхранение на архивни и библиотечни документи.

Каталогизация и достъп до дигиталното съдържание

Старопечатните книги са описани и сигнирани според аналитичния репертоар „Българска възрожденска книжнина“ на Маньо Стоянов. В отделни случаи се използват и библиографията на Александър Теодоров-Балан „Български книгопис за сто години“, както и „Опис на старите печатни български книги“ на Валерий Погорелов.

Всички документи са каталогизирани и са представени в традиционните каталози, в електронния каталог на библиотеката, както и в два сводни каталога, представени в интернет.

Единият е Своден каталог на старопечатни, редки и ценни заглавия на територията на Кюстендил (www.sckn.primasoft.bg) и отразява фондовете на 5 културни институции в града:

- Регионална библиотека „Ем. Попдимитров“;
- Регионален исторически музей „Акад. Й. Иванов“;
- Гимназия „Н. Рилски“;
- Държавен архив;
- Църковна библиотека при храм „Успение Богородично“.

Реализиран е в рамките на проект “Съвременни подходи за проучване и популяризиране на книжовното културно-историческо наследство на Кюстендил”. Представянето им в една обща база данни улеснява достъпа до тях и създава условия за проучването, ефективното им опазване и популяризирането им сред ученици, студенти, преподаватели и специалисти. За пръв път беше изследван, каталогизиран и обособен като отделна колекция фондът на църковната библиотека при храм „Успение Богородично“. За целта беше използван професионалният ресурс на Регионална библиотека, както и помощта на експерт за разчитане и датиране на някои от старопечатните книги. Откри се и масив от документи на църковнославянски език, издавани в периода 1759–1799 г. в Москва (Синодална типография) и Киев (Киево–Печорска лавра). Образците са основно с богослужебен характер (библии, часослови, служебници) и уникално оформление – метални обкови, цветни илюстрации.

В Регионалния своден каталог са представени българските издания 1806–1944 г. Към някои библиографски описания има визуализация на корици, екслибриси, автографи, библиографски описания по източници и др. Той има функции на своеобразен регистър, който създава условия за проучване на книжовното документално наследство.

Другият своден каталог „Старопечатни, ценни и редки издания“ (<http://ilib.libraryvt.com/>) отразява редки и ценни колекции на 4 регионални библиотеки – НБ „Иван Вазов“ Пловдив; РБ „П. Р. Славейков“ Велико Търново; РБ „Ем. Попдимитров“ Кюстендил; РБ „П. Стъпов“ Търговище.

Изводи за състоянието и перспективите на книжовно-документалното наследство

Натрупаният опит ни дава професионална увереност, че Регионална библиотека може да се превърне в център за идентификация, каталогизация и дигитализация на книжовното документално наследство, като разшири обхвата на проучване в обществените и църковни библиотеки на територията на област Кюстендил.

Перспективите следват стъпките и основните цели, залегнали в Националната стратегия и програма за опазване на книжовното културно наследство в библиотеките и осигуряване на достъп до него: подобряване на условията за съхранение, изграждане на електронна инфраструктура, повишаване на професионалната квалификация в областта на дигитализацията, създаване на дигитално съдържание, представяне в национални, европейски и световни дигитални библиотеки и уеб портали. (5)

В условията на недостатъчно финансиране в библиотечния сектор, възможностите за това са само по линия на европейското проектно финансиране и Програмите за трансгранично сътрудничество.

В съобщение на Европейската комисия, прието на 23 юли 2014 г. и според изготвения към него доклад: „Към интегриран подход към културното наследство на Европа“ се съдържат анализи и подробности за свързаните с културното наследство политики и финансиране на ЕС. В доклада се посочва, че секторът се намира „на кръстопът“ заради намаления държавен бюджет, все по-слабото участие в традиционните културни дейности и разнообразието на потенциалната публика вследствие на урбанизацията, глобализацията и технологичните промени. В доклада се посочват обаче и възможности за по-тясно трансгранично сътрудничество на държавите членки и заинтересованите страни, за да може културното наследство да допринесе в по-голяма степен за устойчивия растеж и създаването на работни места. В много области, свързани с културното наследство, като например местното и регионалното развитие, образованието, подкрепата за МСП и туризма, са налице значителни възможности за финансиране и за изготвяне на политики. Конкретни примери в тази посока са възможностите, които предоставят някои оперативни програми като „Региони в растеж“, „Иновации и конкурентноспособност 2014–2020“, „Наука и образование за интелигентен растеж 2014–2020“, „Програма за развитие на селските региони 2014–2020“, както и резолюцията на Европейския парламент от 2 април 2009 г. № Р6_TA-PROV/20009/0214 относно „Ролята на културата в развитието на европейските региони“. Всички посочени програми и документи акцентират върху възможностите за развитие на културен и/или интегриран туризъм на основата на съхранение, експлоатация и популяризация на културно-историческия потенциал на регионите. В същото съобщение Европейският комисар по въпросите на образованието, културата, многоезичието и младежта Андрула Василиу дава конкретните финансови параметри на това предизвикателство: „Очаква

се през периода 2014–2020 г. да бъдат направени още по-големи инвестиции от ЕС в културното наследство, например чрез европейските структурни и инвестиционни фондове (с общ бюджет от 351 милиарда евро за регионална политика) и по програмите „Хоризонт 2020“ (80 млрд. евро за научни изследвания) и „Творческа Европа“ (1,5 млрд. евро за културните и творческите индустрии). (2)

Кюстендил е допустим регион за кандидатстване по Програма за трансгранично сътрудничество по Инструмента за предприсъединителна помощ между България и Сърбия 2014–2020. Очаква се тя да стартира в август 2015 г. (7)

Целевите групи и основните типове бенефициенти са централни/регионални и местни органи на властта; културни институти (музеи, библиотеки, художествени галерии, читалища и др. В раздел 2.2 *Оползотворяване на културни ресурси* са формулирани и възможните дейности: трансгранично сътрудничество между културни институции и организации; развитие на културния туризъм; създаване на информационни мрежи; обмен на най-добри практики и ноу-хау; разработване на модели за управление на културните обекти; културно сътрудничество чрез разработване на съвместни традиционни и нови фестивали, изложби, културни събития; стимулиране/възраждане на традиционните занаяти, обичаи, културно наследство.

Съвместните дейности по идентификацията и каталогизацията на книжовното документално наследство изгради устойчиви модели за професионално сътрудничество и открити възможности те да бъдат прилагани в разработването на проекти и участия в програми. Добър пример в това отношение е разработеният проект за създаване на дигитален център „Книжовното и културно-историческо наследство на регион Кюстендил – съхранение и достъп чрез дигитализация“ в партньорство с Регионален исторически музей, Художествена галерия и Община Кюстендил. За съжаление проектното предложение не беше финансирано, но високо оценено и се намира в резервния списък за финансиране по Програма БГ08 „Културно наследство и съвременни изкуства“. Макар и нереализиран засега проектът очерта параметри, които продължават да са актуални и са част от стратегическите цели на регионалните културни институти – библиотека, музей, галерия, както и на общинските и областните планове за развитие. „Добавената стойност“ от евентуалната реализация може да бъде систематизирана в следните аспекти:

- чрез изграждане на дигитален център ще се създадат условия за документиране, опазване, съхранение, достъп и популяризиране в богатото книжовно и културно-историческо наследство на Кюстендилския регион и то в рамките на европейския културен обмен;
- подобрите за дигитализация обекти са от най-ценните колекции на културните институти и броят им надхвърля 20 000 (книжовни документи, картини, артефакти, аудио- и видеофайлове);
- създаване и функциониране на единен интернет портал, даващ възможност за широк достъп до дигиталните колекции;
- дигитализираното съдържание, обогатено и систематизирано по тематични признаци, би могло да се представи не само във вид на каталог на обекти на КИН, но и във вид на виртуални изложби, експозиции, галерии, презентации, представляващи образователен, научен, туристически или културен продукт, насочен към широк спектър от потребители;
- повишаването на професионалните компетенции на специалисти от съответните институции във всички аспекти на обработка на тези специализирани фондове.

Очевидно е, че опазването и популяризирането на книжовното документално наследство трябва да се превърне в обект на политики с институционален, регионален и трансграничен обхват.

Библиография:

1. **БДС ISO 11799:2008** Информация и документация. Изисквания за съхраняване на архивни и библиотечни документи
2. **Василиу**, Андрула. По-силна европейска подкрепа за културното наследство : Съобщение за медиите. Брюксел, 22 юли 2014 г. [онлайн]. [прегледан 29.05.2015]. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-854_bg.htm
3. **Книжовното** наследство в българските библиотеки : Резултати от проучване .- София : ББИА, 2011, [онлайн]. [прегледан 18.05.2015]. http://www.lib.bg/kragli_masi/Knizhovno_nasledstvo_doklad.pdf
4. **Марчева**, Рени. Архив на българската книга – състояние на книжния фонд (1878-1950), мерки за консервация. В: *Библиотеката минало и настояще* : Юбилеен сборник, посветен на 125-годишнината на НБКМ. София : НБКМ, 2005, с. 253-259. ISBN 954-523-082-7
5. **Национална** стратегия и програма за опазване на книжовното културно наследство в библиотеките и осигуряване на достъп до нея : Проект. София: ББИА, 2013. [онлайн]. [прегледан 12.05.2015]. http://www.lib.bg/publish/BBIA/strategia_opazvane.pdf
6. **Панчева**, Цветанка. Дигитализацията на краеведски документи : Възможности за опазване и достъп до книжовното наследство в региона. В: *Библиотека*, 2010, № 5, с. 117–121. ISSN 0861-847X
7. **Програма** за трансгранично сътрудничество по ИПП България-Сърбия 2014–2020 [онлайн]. [прегледан 30.05.2015]. <http://www.mrrb.government.bg/docs/c952ff76bf5bf29a255b606ccfa520dd.pdf>
8. **Endangered** books and documents : a damage survey of post-1800 archive and library material held by the General Archives of the Netherlands and the Koninklijke bibliotheek (National Library of the Netherlands). The Hague, CNC, 1991. 217 p. (CNC – publikaties, 6)

Схема за определяне на състоянието на хартиената основа

Първи показател

Визуален преглед на цвета
(степен на пожълтяване) бр. 116

Бял
(добро състояние)

Бр. 46

Жълт, жълто-кафяв, кафяв
(недобро състояние, начален
етап на деструктивни процеси)

Бр. 70

Втори показател

Състав на хартията
(съдържание на лигнин) бр. 70

Липса на оцветяване

Бр. 30

Проба в жълт цвят

Бр. 40

Трети показател

Чупливост
(бр. двойни прегъвания) бр. 40

Нечуплива
(устойчивост на повече от
20 бр. прегъвания)

Бр. 10

Чуплива
(чупи се между 6-20
прегъвания)

Бр. 30

Четвърти показател

Киселинност (pH) бр. 30

Лилав цвят
(pH > 7)

Бр. 0

Жълто-кафяв цвят
(pH = 6.0-6.8)

Бр. 0

Светложълт цвят
(pH < 6)

Бр. 30

Приложение 2. Списък на застрашените и подлежащи на конзервационни дейности книги:

1. **38187/Р/Ст 47.142**

Момчилов, Иван Николов. Писменица на славянския език / Състав. Иван Момчилов, еленчанин. – 1. изд. – Белград : Правителствена книгопечатня, **1847**. – 8, 179, 13 с. ; 21

2. **38201/Р/Ст 52.225**

Еманоилович, Йоан. Басни Езопови и о предобучений Афтония мудреца и Гавриа елина четверостишна / С елинскаго на славенский диалект преведени от Йоана Еманоиловича. – Издание перво. – Белград : Правителствена книгопечатня, **1852**. – 43

3. **33533/Р/Ст 56.351**

Раковски, Георги Стойков. Предвестник на горския пътник : [Поема] / Георги Стойков Раковски. – Нови Сад : Дра. Дан. Медкович, **1856**. – 47 с. : ил. ; 21 см

4. **38199/Р/Ст 70.1189**

Берон, д-р Васил х. Стоянов. Естествена история първи път на български систематически изложена с приложни забележки и практически изводи : Ч. 1. Зоология / д-р Васил х. Стоянов Берон. – Болград : Печ. при Централното училище, **1870**. – 8, 455, 1 с. ; 21 см

5. **I 5018/Р/Ст 70. 1193**

Душанов, Димитър Гачев. Зла жена : Смешно представление в три действия / Побългарил Д. Т. Душанов ; Издава Екатерина Стайоглу. – Цариград : Печ. Македония, **1870**. – 64 с. ; 18 см

6. **38089/Р/Ст 70.1197**

Първанов, Никола. Извод из българската граматика : Законите на българския език / Н. Първанов. – Русчук : В печатницата на Дунавската област, **1870**. – 28 с. ; 21 см

7. **38226/Р/Ст 70.1265**

Устав за управлението на Българската екзархия. – Цариград : Печ. на А. Минасиана у Джамлъ-хан, **1870**. – 44, 1 с. ; 24 см

8. **38083/Р/Ст 72.1446**

Богоров, Иван А. Трето упътване за български език / Иван Богоров. – Виена : Печатница Л. Сомерова, **1872**. – 22, 1 с. ; 21 см

9. **38243/Р/Ст 72.1445**

Гогол, Николай Василиевич. Тарас Булба : [Повест] / Н. Гогол ; Прев. Нешо Бончев. – Браила : Книгопеч. българо-ромънска, **1872**. – 105 с. ; 21 см

10. **38920/Р/Ст 72.1347**

Чолаков, Васил. Български народен сборник : Ч. I / Събран, нареден и издаден от Васил Чолаков. – Болград : Печ. на Централното училище, **1872**. – 24, 356, 12 с. : 1 обр ;

11. **38208/Р/Ст. 72.1370**

Шмид, Хр.. История на Геновева [от Хр. Шмид] с притурка на една нравоучителна повест Величко и Иванчо / Хр. Шмид ; Прев. Стефан Бобчев. – Цариград : книгопеч. на в. Македония, **1872**. – 4, 118 с. ; 21 см

12. **16093/P/Ст 73.1467**
Велизарий : Историческа драма в две действия : (по Х. К. Х. Траудцена) / Състав. Т. Шишков. – Цариград : Печ. на А. Минасиана, **1873**. – 6, 56 с. ; 21 см
13. **38198/P/Ст 74.1617**
Величков, Константин. Невянка и Светослав : Драма в пет действия / Константин Величков. – Цариград : печ. на Карапетров и друж., **1874**. – 123 с. ; 21 см
14. **38888/P/Ст 74.1612**
Наручна свещеническа книга / Прев. [от сръбски] Зиновий Поппетров и др. – Белград : Печ. на Н. Стефановича и съдър., **1874**. – 5, 3, 123, 8 с. ; 21 см
15. **I 5016/P/Ст 74.1620**
Питания и отговори за Светото писание : Книжка втора за Новия завет. – Русе : В печ. на Дунавска област, **1874**. – 131 с. ; 17 см
16. **38170/P/Ст 75.1734**
Монтен, Клод дьо. Цариградски потайности : Ч. III / Клод дьо Монтен ; Превод П. Р. Славейков ; Издава Н. Тодоров. – Цариград : В печ. на О. Кавафиян, **1875**. – 192 с. ; 21
17. **38099/P/Ст 76.1764**
Чернев, Ат. Русчужките тъмници или българската революция на 1867-а година / Ат. Чернев. – Букурещ : Българско читалище Напредък, **1876**. – 8, 142 с. ; 21 см.
18. **38230/P/Ст 78.1799**
Бенев, Георги. Българското княжество от д-р Константин Иречек / Прев. Г. Бенев. – Пловдив : Книгопеч. на Янко С. Ковачев, **1878**. – 86 с. ; 21 см
19. **I 5038/P/Ст 78.1798**
Берлинский договор и неговата основа : Св. Стефанский прелиминарен договор / Прев. от оригинала. – Виена : Изд. Янко Ковачев, **1878**. – 79 с. ; 18 см.
20. **38192/P/Ст 78.1807**
Блъсков, Илия Рашков. Жален спомен за лютите рани на България през година 1876 : Кн. I / Илия Блъсков. – Букурещ : печ. Дор. П. Куку, **1878**. – 64 с. ; 21 см.
21. **38213/P/Ст 78.2910**
Пясецки, Павел Яковлевич. Два месеца в Габрово : Възпоминания за войната в 1877–1878 г. / Пясецкий ; Прев. от рус. Г. Бенев. – Пловдив : книж. Хр. Г. Данов, **1878** (Пловдив : Янко С. Ковачев). – 159 с. ; 25 см.

СЛАВЯНСКИ РЪКОПИСИ ОНЛАЙН ОТ КОЛЕКЦИИТЕ НА ПЛОВДИВСКАТА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

АНТОАНЕТА ЛЕСЕНСКА

(НБ „Иван Вазов” – Пловдив)

Презентацията представя работата по приключилия първи етап от създаването на електронен каталог на славянските ръкописи от колекцията на Пловдивската народна библиотека (ПНБ) при използване формат за библиографски данни MARC21 Bibliographic и библиотечно-информационна система ALEPH 500; за визуализиране на паметниците – софтуерния продукт DigiTool за управление на дигитални изображения.

Като резултат към момента за публиката са достъпни 70 ръкописа от периода XII–XVIII в. чрез сводния каталог НАБИС.

Проектът се осъществява в сътрудничество с партньорите от Фондация „Национална академична библиотечно-информационна система“. От пролетта на 2012 г. Пловдивската народна библиотека е асоцииран член на Фондация НАБИС и предоставя библиографската си база данни за включване в Своден каталог НАБИС. От втората половина на 2014 г. ПНБ участва и с дигитални обекти.

Каталогизирането на славянските ръкописи започна през 2012 г. и продължи година. Беше възприета единна стандартизирана схема за описание¹, която разкрива кодикологичните и основни палеографски характеристики на ръкописните паметници, при съобразяване с утвърдени за националната традиция подходи. В резултат беше генериран структуриран масив от библиографски данни за обектите, който подготви включването им в платформа за управление на дигитално съдържание.

В средата на 2013 г. беше избрана специализирания софтуер и започна обсъждането на темплейта за описание на базата на формата MARC21 Bibliographic. След приемането на окончателния вариант до началото на есента всички 137 каталожни описания бяха готови.

Основни принципи при създаването на темплейта са:

- * следване на принципите на Англо-американските правила за описание
- * отчитане на особеностите на специализирания софтуер ALEPH 500
- * отчитане спецификите на ръкописа като вид документ

През есента на 2014 г. приключи работата от стартовия етап от създаването на електронния каталог. Темплейтът беше изпробван тестово върху 58 обекта от колекцията. Това са фрагменти на хартия и пергамент с формален обем до 60 листа.

Темплейтът е базиран върху схема, включваща 39 полета, групирани в 13 основни елемента: 1. Пореден номер; 2. Название; 3. Датировка; 4. Правопис; 5. Писмо; 6. Съдържание; 7. Бележка на писача; 8. Кодикология; 8.1. Количествена характеристика 8.2. Общо състояние; 8.3. Материал; 8.4. Подвързия; 9. Украса; 10. История; 11. Придобиване; 12. Литература; 13. Бележки.

---

¹ Описанието включва следните елементи: **1. Пореден номер**; **2. Название**: 2.1. Индивидуално название; **3. Датировка**; **4. Правопис**; **5. Писмо**; 5.1. локални (географски) белези; 5.2. брой колони; 5.3. линиране/брой редове; 5.4. ръце; 5.5. мастила; 5.6. рубрикация на текста; 5.7. надредни знаци; **6. Съдържание**; **7. Бележка на писача**; 7.1. Приписки; **8. Кодикологично описание**; **8.1. количествена характеристика**; 8.1.1. брой листове; 8.1.2. номерация на тетрадите; 8.1.3. размер на листовете; 8.1.4. размер на текстовото поле; 8.1.5. брой на свезките; 8.1.6. липси; **8.2. общо състояние**; 8.2.1. реставрация; **8.3. материал**; 8.3.1. воден знак; **8.4. подвързия**; 8.4.1. материал; 8.4.2. външни особености; 8.4.3. технология и украса; 8.4.4. оригинална/съвременна; **9. Украса**; **10. История**; 10.1. произход; 10.2. предишен притежател и местонахождение; **11. Придобиване**; **12. Литература**; 12.1. предишни описания и сигнатури; 12.2. издания; 12.3. библиография; **13. Бележки**.

Следващите няколко слайда представят адаптирането на използваната схема за описание към формата за библиографско описание MARC21. В първата колона са въведени отделните елементи от схемата за каталогизация, а във втората – техните MARC21 числови маркери. В третата колона са представени кодовете на използваните подполета. С цел съхраняване на всички елементи от схемата за описание и органичното им вливане във формата MARC21, полетата бяха смислово групирани. Всички полета, които се отнасят до група или ядро от тематично подбрана информация, се вливат в едно поле от MARC21, за да е възможно бързо ориентиране в записа. Този подход осигурява и по-лесното индексирание, а оттам и по-адекватно и резултатно търсене.

В темплейта съществуват и области на описанието, които са присъщи за формата MARC 21, но не присъстват в схемата за каталогизиране. Това са полета, необходими за първично сортиране и филтриране на библиографските данни и осигуряват бързина при търсенето, напр.:

00X – полета за контрол:

008 – Данни с фиксирана дължина – обща информация (NR)

*датировка

*място на издаване

*език

ПОЛЕТА С ТАГОВЕ:

040 Код за източник на каталожния запис

041 0 Код на езика на текста

043 Код за географска зона

044 Код за страната на издаване/създаване

130 Основно описание с редна дума унифицирано заглавие

245 10 Сведения за заглавието

260 Издателски данни/сведения за разпространение

300 Физическа характеристика

\$a Обем

\$c Размери

\$f Вид цялост (R)

\$g Размери на целостта (R)

336 Вид на каталогизирания документ

340 Физически носител

500 Общи забележки

\$a украса

\$a бележки

520 2 Обхват и съдържание

\$a съдържание

\$a бележка на писача

\$a приписки

541 Забележка за непосредствения източник на комплектуване

542 Информация за авторските права

544 Забележка за местоположението на други архивни материали

546 Забележка за езика на описвания документ

561 Историческа справка за притежание и попечителство

562 Забележка за идентификационните признаци на копие и версия

563 Информация за подвързията

581 Забележка за публикации за описвания документ

583 Забележка за действия, свързани с обработката и запазването на документа

При тестването на темплейта се оказа, че 9 полета не са използвани към момента. Това са полета с тагове 510, 515, 530, 533, 545, 555, 580, 730 и 856. Практиката ще покаже дали ще останат или не в темплейта, но те дават допълнителни възможности за по-богата информативност на записа.

В началото на 2015 г. започна втория етап от работата по дигиталната колекция. Понастоящем са достъпни нови 12 ръкописа, част от програмата за цифровизиране за първото полугодие на годината. До края на годината общия брой на достъпните славянски ръкописи от колекцията² ще достигне 95.

За 2016 г. е планирано пълнотекстовото заснемане на останалите обекти. За финализиране на проекта, или подготвянето на дигиталните изображения на последните 42 ръкописа ще бъде необходимо осигуряване на специализирана техника – подвижна снимачна установка, съоръжена с висококачествена дигитална фотографска техника или подходящ скенер, позволяващ безопасното заснемане на кодексите.

За цялостно представяне на славянското ръкописно наследство, съхранявано в Пловдивската библиотека, е необходимо каталогизирането на славянските ръкописи и от XIX в (около 40 на брой).

Ръкописната колекция на Пловдивската народна библиотека не е каталогизирана в електронна форма. За славянската част от нея е налична регистрация на първо ниво – в инвентарна книга и на трето ниво – в научен опис. Усилията бяха фокусирани върху изработването на каталог от стандартизирани описания на славянските ръкописи от XII–XVIII в., които разкриват основните палеографски и кодикологични характеристики на ръкописните паметници, като се използва последователно и във възможната пълнота единна схема на описание. Предлаганият каталог носи възможно най-пълната информация за колекцията, като постига разкриването ѝ на равнище кодикологична единица, без да се стреми да я контекстуализира в корпуса на запазените до днес български паметници. Като данни, той е значително по-синтезиран от научния опис и представя описвания обект в по-общ вид. Цели постигането на точност и надеждност на поднесената информация, вътрешно единство на терминологията в рамките на изгражданата база от данни и успоредяването ѝ с утвърдените за националната археографска традиция подходи (най-вече с **Кодов, Райков 1976**), баланс на отделните дялове на описанието, както и максимална формализация на данните.

Работата с ръкописите в хранилището беше предшествано от обстойно проучване на наличните описи. За периода на съществуването си славянската ръкописна сбирка на ПНБ е била описвана постъпателно два пъти – от **проф. Беньо Цонев** през 1920 г. и от **проф. Красимир Станчев** през 1982 г. Освен тези два пълни описи, бяха прегледани и други четири важни източника, които съдържат значителни масиви от данни за описваните обекти. Това са: (1) печатният каталог на Илия Йовчев от 1885 г., (2) студията на Николай Райнов върху орнаментиката на ръкописната сбирка, (3) изследването на д-р Маньо Стоянов върху украсата на славянските ръкописи и (4) сводният каталог „Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България“ от 1982 г. При избора на структурните елементи и композирането на схемата беше потърсено възможното приближаване до утвърдените в България подходи при описание на ръкописни паметници (**Кодов, Райков 1976**; **Станчев 1985**; **Джурова, Сыйкова, Бояджиев 1998**) и максималната унификация при изработването на отделните описания.

---

² Колекцията може да бъде видяна на адрес:

http://digitool.nalis.bg:8881/R/P8VBHTNALK38VLEGGJ9LM726TS6TE35KG7X1TI7C44I362B413AJ-00566?func=collections-result&collection_id=1356

ИЗТОЧНИЦИ

Джурова, Съйкова, Бояджиев 1998: Джурова, А., Г. Съйкова, А. Бояджиев. Работна карта за палеографски, кодикологични и консервационни данни.// Археографски прилози, 20, 1998, 210–235.

Йовчев 1885: Йовчев, И. Каталог на книгите в Областната библиотека и музей. Постъпили до 1-й януарий 1885. Пловдив, 1885. – 184 с.

Кодов, Райков 1976: Кодов, Х., Б. Райков. Принципи и методи за описване на славянските ръкописи. Исторически преглед и методически указания.//Изв. на НБКМ, 14 (20), 1976, 55–80.

Райнов 1925: Райнов, Н. Орнамент и буква в славянските ръкописи на Народната библиотека в Пловдив. С., 1925. – 226 с.

Своден каталог 1982: Христова, Б., Д. Караджова, А. Икономова. Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България. Своден каталог. Т. 1. С., 1982. – 366 с.

Станчев 1982: Станчев, К. Опис на славянските ръкописи в Пловдивската Народна библиотека „Иван Вазов“, постъпили след 1920 година. С., 1982. – 122 с.

Станчев 1985: Станчев, К. Принципи и методика за описване и каталогизиране на славянските ръкописи. – В: Славянска палеография и дипломатика. Т. 2, С., СИБАЛ, 1985, 16–172.

Стоянов 1973: Стоянов, М. Украса на славянските ръкописи в България. С., 1973. – 250 с.

Цонев 1920: Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. С., 1920, № 1–138. – 292 с.

ОПАЗВАНЕТО НА КНИЖОВНОТО НАСЛЕДСТВО – ГРИЖА НА РЕСТАВРАТОРИТЕ, И НЕ САМО

ИВАЙЛА БОГДАНОВА

(НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“)

Обектите, които се съхраняват в българските библиотеки, а и музеи, и които могат да се категоризират като книжовно наследство са:

- Ръкописни книги и фрагменти;
- Старопечатни книги, в това число църковно-славянски от XV до XIX век и български старопечатни книги от периода на Възраждането;
- Редки и ценни книги на различни езици;
- Продължаващи издания от периодите 1844 – 1878 г. (възрожденски вестници и списания) и 1878 – 1944 г.;
- Архивни материали, снимки, портрети и пощенски картички.

Според направените и публикувани изследвания на проекта „Национална стратегия и програма за опазване на книжовното наследство в библиотеките и осигуряване на достъп до него“, част от проекта „Напредък и устойчиво развитие на библиотечния сектор в България“ около 100 библиотеки съхраняват 8 000 екземпляра ръкописни книги от X до XIX век. Различните библиотеки притежават около 189 000 тома старопечатни, редки и ценни книги и над 3 млн. архивни документи от периода на Средновековието, на османското владичество и на Възраждането. Повечето от тях са изписани или опечатани на хартия.

Причините за разрушаване на хартията се дължат от една старана на измененията, протичащи в резултат на закономерните процеси на естествено стареене на органичната материя, вложена като суровинен материал в производство на хартия, и от друга – на изменения, протичащи под влияние на околната среда. Това са физико-химични деструктивни процеси, развиващи се под действието на външни фактори като температура, влажност, светлина, атмосферни газове, механична натовареност, напрежение и биокорозии.

Всяка промяна на условията на съхранение (повишаване или намаляване на температурата, на влажността, на осветлението и др.) нарушава изграденото равновесие на системата хартия – околна среда. Създават се условия на протичане на реакции, които водят до бързи или бавни промени в хартията.

Резките колебания на температурата и относителната влажност застрашават архивните документи. Целулозата и целулозните материали, в това число и хартията, притежават способността да поглъщат влага от атмосферата. Когато даден обект се премести от студено място за съхранение в по-топло помещение, трябва да се обърне специално внимание на опасността от отделяне на влага във вид на кондензирани капчици върху повърхността му. Тази кондензация на вода се поема от хартията. Резките температурни промени благоприятстват за повишаване на влажността във фондохранилищата, които водят до плесеняването на фондовете и пигментирането на хартията от микроорганизми като целулозоразрушаващите бактерии, актиномицетите, плесенните гъбички. Според съвременните проучвания рискът от микробиологична активност нараства при относителна влажност над 60 % и може да се развие в рамките на 48 часа. Обратно при много ниска относителна влажност хартията става чуплива.

Активното разрушение на хартията се наблюдава и под действието на естествена и изкуствена светлина. Ускореното стареене на писмените материали под действието на светлината се предизвиква от високоенергетичните и силно поглъщащи се сини, виолетови и ултравиолетови лъчи, излъчвани от луминисцентните лампи и дневна светлина. Деструкцията в тези случаи се дължи на фотоокислителни процеси, които протичат активно в присъствието на кислорода във въздуха. Освен кислорода, във въздуха се съдържат и други вредни за хартията газове – водород, водородни и въглеродни оксиди, серни съединения, бензинови пари, прах и др, които спомагат за настъпването на оксидация. Най-опасен е

серният оксид, който влиза в реакция с компонентите на хартията при овлажняването ѝ. Източници на натрупване на киселиност в хартията могат да бъдат и някои мастила или продукти, получени при разпадането на проклейте, или отделени от микроорганизми в тяхната жизнена активност.

Става ясно, че твърде много са пътищата и начините, чрез които се увеличава киселиността на хартията.

Ето и някои конкретни примери на повреди върху книжовното наследство:

- Повреди на подвързията.

Те се дължат най-вече на факта, че тази част от книгата е подложена в най-силна степен на атмосферно влияние, съпроводено с усилена кондензация на влага и следващо пресъхване. По подвързията може да се наблюдава и пленясване, поради наличието на обилен хранителен субстрат за микроорганизми – картон, лепила, дървесина, целулоза. Друга причина за изкривяване, разлепване или отделяне на книжното тяло от подвързията е механичната натовареност.

- Втвърдяване. Чупливост на хартията.

Втвърдяването на хартията и достигането до състояние на разпрашаване може да се обясни с окислително-редукционни процеси, които се изразяват във втвърдяването на междувлакнестите връзки на целулозните влакна, вследствие на повишена температура, понижена влажност и пълно обезводняване на целулозата. Т.е. то е резултат от продължително съхранение в недобри условия. В най-силна степен това се наблюдава при хартията предназначена за отпечатване на вестници, известна като весникарска хартия. Тя бързо се разрушава, защото не е предназначена за дълготрайно съхранение. Това е заложено още в нейното производство. Причината за нейното бързо окисление е съдържанието на лигнин, който по състав е сложна органична киселина и лесно се окислява под действието на кислород във въздуха. Съвременната хартия губи 50% от своята здравина на всеки 7 години и половина.

- Слепеност или циментиране на книжното тяло.

Много често този вид повреда е почти необратима. Тя може да се дължи на действието на микроорганизми. Най-често се среща при издания, отпечатани на хромова хартия, въпреки, че тук примера не е такъв.

Посочените примери са една малка част от предизвикателствата, които стоят пред реставраторите.

Реставрационната лаборатория (или Направление „Консервация, реставрация и опазване на фондовете“) на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е създадена през 1956 г. и е най-голямата в страната. През годините в нея са работили различни специалисти – химици, биолози, реставратори, книговезци. Днес в лабораторията работят 12 души, от които осем реставратора, трима книговезци и един химик. Впрочем специализирани лаборатории за реставрация на обекти върху хартия има и в Държавна агенция „Архиви“, в Научния архив на Българска академия на науките, в Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“, в Комисията по досиетата и в някои библиотеки, музеи и галерии, но в тях работят до един двама специалисти. Малкият брой на реставрационни лаборатории се обосновава от една страна с мащабите на работа в страната, и от друга със скъпоструваща техника и консумативи, нужни за реставрация.

Веднъж попаднал в реставрационната лаборатория на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ обект, независимо дали той е собственост на библиотеката, на външна институция или на частен поръчител и дали е той единичен документ или книга, се изготвя реставрационна документация, включваща описание на състоянието преди реставрация; физико-химичен анализ на хартията и мастилата и технология на реставрацията и консервацията.

Същинската реставрационна намеса включва процеси на:

- дезинфекция;

- механично и химично почистване;
- стабилизация на мастила;
- водна обработка;
- деацидификация или неутрализацията на киселинността на хартията¹; укрепване на хартията;
- възстановяване на липсващи части чрез ръчна реставрация с подходяща японска хартия или чрез листоотливане;
- ламинация;
- пресоване;
- стабилизация на подвързията;
- преподвързване².

Изброените процеси, макар и да са основни, не винаги се прилагат съвкупно. Това е така, защото всеки обект представлява индивидуален случай със специфични характеристики, които определят начина на работа. Затова е важно в реставрационните лаборатории да работят квалифицирани специалисти.

Много често след реставрационната намеса, опазването на книжовното наследство остава в ръцете на библиотекарите, архивисти, уредници или куратори. Те са хората, които са в директен контакт с обектите и трябва да обръщат специално внимание на начина на съхранение, които е изключително важен за по-дългосрочното опазване на книжовното наследство.

В процесите на съхранение книжните фондове стареят и губят физико-механичните си качества. Тези процеси не могат да се преустановят, но могат да се забавят като се създадат възможно най-благоприятните условия за съхранение. В ХРАНИЛИЩАТА е необходимо да се поддържа оптимален микроклимат с температура $18^{\circ} \text{C} \pm 1^{\circ}$ и относителна влажност на въздуха 50-55%. Разположението на измервателните уреди трябва да бъде на височина от пода от 1,30 до 1,40 м и на същото разстояние от прозорци, врати и отоплителни уреди.

За предпазването на архивните и библиотечни материали от вредното светлинно облъчване, в пространствата за съхранение не би хрябвало да има прозорци. Ако има, те трябва да са ориентирани така, че да изключват директна дневна светлина. Необходимо е стъклата на прозорците да филтрират дневната светлина. Това може да се осъществи като се монтират УВ филтриращи стъкла, щори или други защитни съоръжения. С оглед на предпазването на документите максималното допустимата стойност на ултравиолетовото лъчение е 75 микровата/лумел. Подборът на осветителните лампи трябва да се прави след съответните измервания на спектралния състав на излъчваните от тях светлина. Според стандарта за съхраняване на документи за архиви и библиотеки БДС ISO 11799:2008, хранилището не трябва да бъде по-осветено, отколкото е необходимо за намиране, разместване на документи, проверка и почистване на помещение. За последните две цели осветлението трябва да бъде около 200 лукса на нивото на пода. Флуоресцентните лампи трябва да са снабдени с дифузери. Ако излъчването съдържа ултравиолетова компонента по-голяма от 75 микровата/лумен всяка лампа трябва да е снабдена с ултравиолетов филтър, който намалява относителната ултравиолетова радиация. Нажежаемите лампи трябва да бъдат снабдени с поглъщащи топлината филтри. Минималното разстояние между лампата и документа на рафта трябва да е 50 см.

В хранилището не трябва да има никакво друго обзавеждане или съоръжение освен необходимите за съхранение. Те не трябва да са с остри ръбове или ъгли, нито издутини, до които да се допират документите. Материалите, използвани за обзавеждане, не трябва да са

¹ Това е важен консервационен процес, при който чрез единична или масова обработка в състава на хартията се въвеждат буферизиращи вещества. При единичните документи обработката може да се осъществи чрез нанасяне на неутрализиращите вещества с четка, с тампон или чрез потапяне на документа.

² Преподвързването може да се направи с нова подвързия или като се монтира старата подвързия, която е реставрирана отделно.

горими нито да отделят, привличат или задържат прах. Рафтовете на стелажите трябва да са толкова широки, че документите да не се подават извън ръбовете. Разстоянието между горния ръб на най-високия документ на всеки рафт и дъното на горният рафт трябва да бъде минимално 5 см, а разстоянието до стената би трябвало да е поне 20 см. Книгите трябва да се съхраняват изправени до ръба на рафта, като страничният или вертикалният натиск върху отделната единица не трябва да надвишава 350 Pa. (Натиск от 350 Pa съответства приблизително на натиска върху хоризонтално поставена книга, оказан върху поставена върху нея друга книга с подобен размер и дебелина 4,5 см.). Томове с височина по-голяма от 40 см би трябвало да се съхраняват легнали, като се спазва допустим натиск от 350 Pa. Единични документи с голям формат също трябва да се съхраняват легнали и то в предпазни обвивки, като кутии, папки, чекмеджета или специално предназначени контейнери. Допустимият брой графични произведения в една папка или кутия е 30, а за архивни документи – 50 броя, като и в двата случая има разделителна хартия с буфер. Допустимо налягане е 2 кг.

При книгите предпазната кутия трябва да бъде с по 1 см по-голяма от самата книга и да има вентилационен отвор.

Към консервационните изисквания за опазване на библиотечните фондове се отнасят и изискванията за подържане на определен хигиено-санитерен минимум – чистота на пода, стените, прозорците и стелажите. Особено внимание трябва да се обръща на почистването от прах и провеждането на дезинфекция, дезинсекция и дератизация.

Участието на книжовното наследство в изложби е не по-малко важен въпрос от гледна точка на опазването му. Те излагат документите на повишен риск и затова трябва да се сведат до минимум. Ръкописи, редките и ценни книги не трябва да се излагат в постоянни изложби. На документи, които често участват в изложби или са част от постоянна експозиция, трябва да се осигури копие. Най-често причините за повреди по време на изложби се дължат на неправилен монтаж, неправилно прикрепване на надписи, деформации в следствие на промяна на температурата и влажността в залите за експозиция и увеличеното светлинно влияние. Ако витрините не са климатизирани не трябва да се разполагат около отоплителни уреди, до врати и под прозорци и на пряка светлина. Ако експонатът е книга той не трябва да бъде разтворен на повече от 120°, а силата на осветеност върху разтворената повърхност не трябва да превишава 50 лукса.

В завършек отново ще цитирам заключения на първата програма за опазване на библиотечните фондове в България, проведена през 1997 г. от Българската библиотечно-информационна асоциация и публикувани в проекта „Национална стратегия и програма за опазване на книжовното наследство в библиотеките и осигоряване на достъп до него“, според които:

1. Условието на съхранение на библиотечните и архивни фондове не отговарят на съществуващите международни стандарти
2. Не се спазват температурно-влажностния, светлинен и хигиенен режим на съхранение, което води до ускоряване на процесите на естествено стареене на хартията, до инициране на микробиологично увреждане, до протичане на физико-химични разрушителни процеси
3. Библиотечните материали често се подреждат неправилно поради органичена площ. Архивните материали се разполагат в кутии или обвивни листове с повишена киселинност, което ускорява процесите на стареене на тези документи
4. Библиотечните служители не са запознати с проблемите на съхранението

Надявам се с представената презентация, проблемите, свързани с опазването на книжовното наследство да не изглеждат нерешими, а да се превърнат в прериятна задача за всяка библиотека или музей, съхраняващ книжовно наследство.

ВТОРА СЕКЦИЯ

Книжовни и документални паметници в българските музеи
и мерките за тяхното опазване

ЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

СТЕПАНОВА ЕЛЕНА ЮРЬЕВНА

(кандидат культурологии, доцент кафедры истории и музейного дела, начальник отдела лицензирования, аккредитации и качества образования Орловского государственного института культуры (Россия, г. Орел)

Личные библиотеки – отдельная исследовательская тема. Это уникальное культурное явление для России XVIII – XIX вв. Их формирование связано с жизнью нескольких поколений владельцев, ставящих перед собой различные цели – образовательные, развлекательные, художественные и др. В библиотеках порой хранились не только книги, ноты, карты, но и семейные документы. Появление первых библиотек в России связано не только с ориентацией страны в XVIII в. на европейский образ жизни, но и с собственными традициями просвещения и коллекционирования, уходящими в древнерусскую историю и принятие славянской письменности. Достаточно вспомнить библиотеки русских правителей Ярослава Мудрого, Ивана IV, монастырские книжные хранилища. Например, в знаменитом летописном своде «Повесть временных лет» (далее: ПВЛ.), составленном в 1113 г., и дошедшем в более поздних списках, содержатся любопытные сведения о первых коллекциях, их местах хранения и охране, публичных показах, путях поступления предметов, обладающих определенной ценностью, и причинах определения их в княжеские коллекции. Например, из раздела «Похвалы князю Ярославу и книгам» мы получаем представления о составе, структуре, месте хранения первой книжной коллекции на Руси, ее владельце Ярославе Мудром: «Любил Ярослав книги, читал их часто и ночью и днем. И собрал писцов многих, и переводили они с греческого на славянский язык. И списали они книг множество, ими же поучаются верные люди и наслаждаются учением божественным... Ярослав же, как мы уже сказали, любил книги и, много их написав, положил в церкви святой Софии, которую создал сам. Украсил ее золотом, серебром и сосудами церковными...»[5, 386].

Другое дело, что с расцветом русской дворянской усадьбы складывается не только особый тип хозяйствования, жизненного уклада в поместьях, но и атрибуты усадебного мира, к которым причислялись библиотеки. Книжные собрания становились культурными центрами, очагами семейной, родовой и исторической памяти. Именно в них владельцы могли найти любую книгу по сельскохозяйственному производству или книги литературного, философского характера. Тематический состав таких библиотек, наличие в них специальной литературы, справочных изданий и периодики, отражал вкусы и увлечения их хозяев, придавая им энциклопедический характер.

Показательным примером является личная библиотека известного русского фольклориста и славянофила XIX в. Петра Васильевича Киреевского (1808 – 1856 гг.). Он стал первым, кто разработал методику сбора и обработки фольклорных песенных текстов. Трудом всей его жизни стало знаменитое Собрание народных песен, которое до сих пор считается одним из крупнейших в мировой фольклористике. Это был коллективный труд выдающихся писателей и ученых первой половины XIX в. (А.С. Пушкина, Н.М. Языкова, П.И. Якушкина и других), возглавляемый П.В. Киреевским. Значительная часть его жизни (почти девятнадцать лет) была проведена в самом центре России – в Орловской губернии, где он управлял своими землями и недвижимостью, встречался с друзьями и единомышленниками, собирал, обрабатывал и систематизировал песенный материал. Впоследствии наследники Петра Васильевича продали орловское имение со всем имуществом, а в ходе революционных событий 1917 г., сохранившиеся письменные материалы, книги, предметы быта, оказались национализированы и поступили на хранение в различные музеи страны. Значительная их часть оказалась в фондах Орловского объединенного государственного литературного музея И.С. Тургенева (далее: ОГЛМТ). С момента открытия в Орле в 1918 г. этого музея (первоначально назывался «Музей-читальня им. И.С. Тургенева») зародилась прекрасная традиция – комплектовать фонды не только материалами, связанными с именем известного

русского писателя и поэтов XIX в., но и документами о не менее значимых литературных деятелях, уроженцах Орловского края. Результатом длительной, скрупулезной работы музейных работников XX в. стало формирование 182 личных коллекций. Коллекция фольклориста уникальна по составу и разнообразна по содержанию, значится под № 8 и насчитывает около 300 единиц хранения. Сегодня в ее состав входят как вещественные памятники, так и письменные.

Первые поступления в ОГЛМТ отдельных предметов, связанных с именем Петра Васильевича, относятся к 1927 г. Тогда из Орловской губернской центральной библиотеки в музей поступила национализированная уникальная книжная коллекция - мемориальная библиотека, состоящая из 179 названий и насчитывающая 229 томов. Она стала ядром музейной коллекции фольклориста.

Библиотека П.В. Киреевского, к сожалению, до нас дошла не в полном составе. Об ее универсальности и объеме свидетельствуют отдельные упоминания в письмах Петра Васильевича к друзьям, родным и единомышленникам.

В мемориальной библиотеке представлены книги не только на русском, но и европейских языках - испанском, чешском, французском, немецком. Есть книги, опубликованные на языках, вышедших из повседневного употребления, - латинском и старославянском. Во временном плане книги относятся к XVIII, XIX и даже XVII столетиям. Книги тщательно подобраны по тематике, что говорит не о стремлении ее владельца комплектовать библиотеку модными новинками и просто следовать традициям дворянской среды, напротив, в ней нет случайных книг, что свидетельствует о наличии определенного круга интересов, вкусов, предпочтений П.В. Киреевского. Владевший многими европейскими языками, Петр Васильевич приобретал и в России, и в заграничных путешествиях немало иноязычных изданий. На некоторых из них стоят дата и место приобретения (например, 1829, 1835 или 1838-1839 гг.; Львов, Варшава, Москве).

В составе библиотеки преобладают книги по славянской, русской и европейской истории, истории церкви, грамматике славянских языков. В России той поры ощущался недостаток изданий данного тематического круга. Именно тематический и языковой аспекты определяют уникальность и ценность библиотеки фольклориста.

Знавший Петра Васильевича украинский фольклорист А.В.Маркович назвал библиотеку Киреевского «драгоценной», заметив, что на неё «обыкновенно шла значительная часть его доходов»[4, 23]. Первый биограф Киреевского - В.Н. Лясковский - утверждал, что ни в чем другом в такой мере не отразился характер Петра Васильевича, как в его библиотеке[3, 58].

В книгах имеются немногочисленные пометы, маргиналии, владельческие знаки - свидетельства ценности их для владельца. Кроме книг, принадлежащих П.В. Киреевскому, в ее состав входит несколько изданий, принадлежавших брату, Ивану Васильевичу Киреевскому («Максим исповедник. Краткое толкование молитв» (Список, б/г) с дарственной надписью от иеросхимонаха Федора), сестре, Марии Васильевне Киреевской, отцу - Василию Ивановичу Киреевскому («Арфаксад, Халдейская повесть» (1793)). Есть в библиотеке рукописные книги: «Переписка Переславзалесского монастыря игумена Питирима со старообрядцами нижегодских скитов» (Список, 7224/1718); Радищев А.Н. «Путешествие из Санкт-Петербурга в Москву» (Список, 1790).

Среди авторов сочинений фигурируют известные историки, литературоведы, специалисты по традиционной культуре - Маколей, Гиббон, Садлер, Сисмонди, Раумер, И. Снегирев, П. Шафарик, В.С. Караджич и др.

Личная коллекция книг фольклориста по праву может считаться великолепным источником для исследования его историко-культурных, философских, фольклористических взглядов. При изучении книг П.В. Киреевский делал пометы, в которых отражались его взгляды на менталитет и общеславянскую психологию, историю и географию. Пометы, сделанные рукой владельца, были разнообразны: от записей места и даты приобретения книги,

собственного автографа до карандашных заметок и замечаний на полях. Например, подобное можно увидеть в «Конволюте»: «Малая сербская грамматика в переводе и с предисловием Якоба Гримма» (Лейпциг – Берлин, 1824) и «Сербское извлечение из лекций или историко-критическое освещение сербских наречий» П. Шафарика» (Пешт, 1833). Вообще в личной библиотеке хранится несколько конволютов, объединенных по содержательному признаку. Например, вместе были переплетены три сборника народных песен, изданных Йозефом Завадским в Вильно в 1837, 1838 и 1840 годах; объединены работа Станислава Вегржецкого «Сочинения о значении власти духовной наряду со светской в Польше» (Варшава, 1818) и книга без указания авторства под названием «Сочинение о причинах невежества некоторых особ духовных низшего сана и о невежестве сельских людей» (Краков, 1816).

Близкие по теме произведения давали прекрасный практический материал по более глубокому изучению славянских языков, по сравнительному анализу сербского и старославянского языков, постижению нюансов литературного языка и разговорной речи (изменений окончаний в отдельных словах и производимых от них форм, деление слов на слоги, выделение общего корня и так далее). Очевидно, что ценность таких книг для П.В. Киреевского состояла не столько в их редкости, сколько в содержании, отвечавшем научным поискам фольклориста.

Один из проектов, над которым П.В. Киреевский работал, был связан с организацией систематической библиотеки европейских научно-исторических трудов на русском языке. А.В.Маркович, после посещения его дома в 1849-1852 гг., подтверждал существование замысла обширного предприятия по переводу лучших исторических трудов европейских ученых на русский язык [4, 23]. С целью подготовки такого издания Киреевский отдавал книги из своей коллекции разным переводчикам. Часть переводов, по свидетельству современников, Киреевский предполагал выполнить самостоятельно. Сопоставив эти сведения с сохранившейся частью библиотеки, можно указать польские книги, над переводами которых, возможно, Киреевский начал работать в последние годы жизни. Среди книг на польском языке есть исторические сочинения, выделяющиеся обилием графем, указывающих на переводческий характер работы с этими текстами: скрупулезное вычитывание, буквально построчный анализ отдельных мест, выделение фрагментов текста и отдельных слов, многочисленные закладки. К числу таких книг относятся: Данилович, Игнацег. Летопись Литвы и хроника России... – Вильно, 1827; Свецкий, Томаш. Описание древностей польских. – Варшава, 1828; Мациевский, Рацлав Александр. История славянского законодательства. – Варшава – Липск, 1832. Надо признать, что хотя предположение о работе П.В.Киреевского над переводом указанных сочинений кажется нам весьма вероятным, существует и возможность того, что все или некоторые из указанных книг просто вернулись в библиотеку от других переводчиков. Графемы в виде подчёркиваний, скобок, палочек трудно однозначно интерпретировать как принадлежащие самому Киреевскому.

Из цитировавшихся выше воспоминаний А.В.Марковича мы узнаем, кстати, и о том, что именно ему Киреевский передал для перевода «... Вацлава Александра Мациевского с «Польско-русским словарем» Станислава Мюллера. Здесь же Маркович выражает готовность вернуть эти книги (вкупе с ещё одной на немецком языке), «если по каталогу они не вычеркнуты» [4, 23]. Отметим, что в фондах ОГЛМТ этих книг ныне нет. Вероятно, они так и не были возвращены. Об этом говорит и тот факт, что в библиотеке Киреевского сохранился фолиант с третьей и четвёртой частью упоминаемого А.В.Марковичем труда Мациевского (без каких-либо отметок в тексте) [2, 23-25].

К сожалению, довести до конца начатое фольклористу-ученому не довелось. Рано уйдя из жизни, Петр Васильевич не успел завершить свою работу. Это обстоятельство, разумеется, принесло значительный ущерб и богатству личной библиотеки Киреевского, коль скоро часть отданных переводчикам книг так и не была в неё возвращена.

В одной из мемориальных книг в свое время было найдено письмо от 3 февраля 1841 г. дворового человека, приказчика П.В. Киреевского – Василия Осипова к своему хозяину в

Москву. По сути дела, это своеобразный хозяйственный отчет управляющего орловскими имениями Петра Васильевича. В нем указываются цены на самые востребованные сельскохозяйственные продукты (хлеб, овес, крупу). Содержится ежедневная информация о затратах по хозяйству и продажам. По всей вероятности, для П.В. Киреевского подобные известия из Орла были вполне нормальным явлением. Таким образом, он был в курсе всех хозяйственных дел, когда по разным причинам покидал границы своих владений.

Несколько мемориальных книг сегодня хранится еще в хранилище г. Орла - в редком фонде ООУПБ им. И.А. Бунина. В конце 1990-х гг. при его организации были найдены две книги, которые когда-то входили в состав библиотеки П.В. Киреевского. На титульных листах есть автографы фольклориста, подтверждающие их подлинность и принадлежность. Это: «Письмо князя Щербатова сочинителя Российской истории к одному его приятелю.» (1789 г.). на титульном листе традиционный автограф – «П. Киреевский». И вторая книга: Гиллис «История Древней Греции: в 8-ми частях – Ч. 5» (СПб., 1830 г.). На титульном листе автограф «П.К.». Последняя из книг является пятым томом редкого издания, причем первых четыре хранятся в ОГЛМТ. По каким-то причинам в момент передачи мемориальной библиотеки литературному музею они не вошли в передаточный акт от 1927 г., а возможно просто затерялись в огромном количестве других национализированных фолиантов.

Несколько лет назад руководство музея предпринимало попытки восстановить целостность книжной коллекции. Однако договоренности так и не были достигнуты.

Таким образом, книги были частью жизни фольклориста. Он с удовольствием их собирал, изучал, беспокоился об их физическом состоянии. В.А. Елагин вспоминал, что незадолго до своей смерти П.В. Киреевский в беседе с ним воскликнул: «Книги, книги! Как они меня занимали и теперь еще занимают!». Их изучение еще один путь дополнения научной биографии П.К. Киреевского новыми фактологическими сведениями и историко-культурными обобщениями.

Библиографический список

1. Ивушкина, Э.А. Неопубликованное письмо к П.В. Киреевскому (из фондов ОГЛМТ)/ Э.А. Ивушкина// Традиционная русская народная художественная культура и современность: Материалы Всероссийской научно-практической конференции/ Науч. ред. Г.П. Веркеенко, В.П.Афанасьев. – Орел: ОГУ, 1988. – С. 54 – 55.
2. Леонова Б.А. У истоков русской фольклористики (Знаменитые орловцы-исследователи народного творчества): научно-популярное издание Б.А. Леонова. – Орел: Орловский гос. Ин-т искусств и культуры, 2012.
3. Лясковский В.Н. Братья Киреевские. Жизнь и труды их. – СПб. , 1899.
4. Маркович А.В. Воспоминание о Петре Васильевиче Киреевском// Русская беседа. – 1857. – Кн. VI.
5. Повесть временных лет/ Под ред. В.П. Аникина, Д.С. Лихачева// Былины. Русские народные сказки. Древнерусские повести. – М.: Детская литература, 1989.

ФОТОАЛБУМИ ОТ СОЦИАЛИЗМА

НИКОЛАЙ НЕНОВ

(Регионален исторически музей – Русе)

Визуалното наследство е тема, която към момента има второстепенна роля в процеса на представянето на миналото. При все, че изображенията присъстват масово в музеите, съсредоточаването на изследователския интерес върху образите и техните послания съвсем не е често явление у нас. Тук ще посочим няколко конкретни елемента, които биха могли да допринесат за разнообразието в презентациите на музеите, както и за извличането на различен тип информация за периода на близкото минало.

Фондът на отдел „Нова и най-нова история” на Регионален исторически музей – Русе съхранява 33 албума на русенски предприятия от периода на социализма. Част от албумите в тази колекция са посветени на конкретно събитие от историята на дадено предприятие, като откриването на нов цех или честване на годишнина, и съдържат фотоси единствено от конкретното събитие. Друга част, сред които са албумите на ТПК „Солидарност”, на градското предприятие „Културен отдих и художествена украса“, на детска градина „Мара Малеева-Живкова, имат презентационен характер. Те нямат за цел да рекламират асортимента на тяхната продукция или услугите, които предоставят, а са резултат от осъзнаването на комуникационните възможности на изображението за осъществяване на пропаганда.

Представителният албум на ТПК „Солидарност” – Русе е изработен и декориран ръчно. Той се състои от 50 страници от картон и съдържа 97 черно-бели фотографии. Освен фотографиите, акцент в албума са и декоративните елементи – ръчно рисувани, изцяло съобразени с конкретната подтема или с концептуалната последователност на разказа. Текстът в албума се съдържа в анотации към всяка от снимките, както и една страница, която представя най-общите цели на кооперацията в Русе.

Един от основните дялове представя работни моменти на различните отдели в кооперацията. Тази тема обхваща половината от общия обем на албума (25 страници), с което нейната тежест в общата презентационна схема е най-голяма. Важността тук на различните отдели говори за обединението (кооперирането) на отделните занаятчии, което в контекста на времето се разглежда като проява на „прогрес“ в развитието, който се противопоставя идеологически на частно-собственческата инициатива. В много случаи, снимките показват повече от един работник, но винаги анотациите акцентират само върху една личност – ръководител отдел, майстор, моделиер.

Следващата тема, озаглавена в албума „Нашите рационализатори и първенци” е близка по характер до предишната. В рамките на седем страници са представени индивидуални снимки на ударници, рационализатори и носители на титлата „Най-добър в професията”. Личностите задължително са представени в работен момент, а анотациите дават допълнителна информация за тях, като процент изпълнение на нормата например. Тук безспорно присъства идеологическото съдържание – на фокус застават местните „стахановци“ и първенци в труда, които служат за пример за това как системата работи успешно.

Участието на ТПК „Солидарност” с щанд на Окръжната промишлена изложба през 1959 г. е представено на четири страници. Те показват единствено определени сегменти от щанда, които съдържат само продукция. Самата продукция е пропаганда – тя показва изобилието от принос на работниците, поради което персонажи в снимките не са нужни. Тук, в този случай, самата продукция представлява съществена част от пропагандата. Да припомним, че времето на социализма е белязано от дефицит на стоки и услуги за потребление. Но не по-малко важен е поводът, по който е създадена изложбата – 15 години

Народна власт. Годишнина, която търси равносметка за напредъка на новото общество и я предоставя чрез експониране на постиженията на „трудящите“ се.

Сходен по съдържание е и Албумът на Фабрика „Труд“ - най-старата тухларна у нас. Тук също се представя разширяването на производството, на кинематографичен принцип се илюстрира всеки един етап от него – от необходимите консумативи (добив на глина), през производствените процеси (формоване на тухли и керемиди; сушене и печене), та до разпространението на готовите изделия. Следват награда от преходно знаме на Министерството, показани са Ръководителят на фабриката, както и първенците в труда. Пропагандната машина е в ход, налице е строго спазване на своеобразен визуален канон в разкриването на достиженията на „народната власт“ – илюстрират се нововъведенията на социализма – общежития, столово хранене, спорт, занимания с изкуство. Насилствените кооперации на земеделците в селата водят до миграция в градовете, а това е желан и стимулиран процес, тъй като работниците се превръщат в „пролетариат“ – градивен елемент в господстващата идеология. Масовото преселване в града съвпада с процеса на модернизация на обществото, на прекъсване на доmodерните практики във всекидневието и празниците.

Албумът завършва с представителния щанд от Промислената изложба от 1959 г. А като финален шрих стои една от популярните теми в пропагандния свят на социализма, темата за прогреса – последната страница на Албума на тухларската фабрика от Русе, е посветена на „пробива на съветските учени в космоса“¹.

Необходимо е да се отбележи, че периодът до начало² на 60-те години на ХХ век е белязан от края на прехода в стопанството на страната **от пазарна към планова икономика**. За да бъде възприет процесът като успешен, властта представя разнообразни „отчети“ за проведените промени и произлизащите от тях положителни резултати. Активна страна в този процес са стопанските субекти, поради афишираното идеологическо схващане за фундаменталната им роля за трансформацията в системата. Изцяло в този дух преминава честването на установяването на „15 години народна власт“ през 1959 г.

Малко по-различен случай представя албумът от официалното откриване на Тръбно-вакуумната инсталация на нефтопреработващия завод „**Леон Таджер**“. Стилистиката на изображението и тук напомня кинопреглед – започва се от тържествената трибуна и високопоставените официални лица, преминава се през агрегатите на съоръжението, за да се стигне до изненадващ визуален завършек – другарски обяд. Темата „Другарски обяд“ или „банкет“ се разполага в полето на тържествата, доминирани от идеологическата матрица, тъй като празничното споделяне на храна и напитки е една от формите за пропаганда. Банкетът е „безплатен“, но затова пък на него се присъства задължително, има речи и тостове, които са изградени в стилистиката на времето, а позицията на всички в залата следва строга йерархия. Празнуването в професионалните организации във времето на социализма има своите утвърдени модели (Тодорова 2012, Ivanova, D., 2014), поради което присъствието на темата в албум, който илюстрира конкретно събитие, изглежда закономерно.

---

¹ Темата за овладяването на Космоса заслужава отделно проучване. Тя преплита гордостта от изпращането на първия изкуствен спътник и човек в космоса с темата за прогреса и до голяма степен служи за илюстрация на индустриалния напредък на Съветския блок. Темата за Космоса има постоянно присъствие в медиите, космонавти от социалистическите страни са чести гости на градове, университети и музеи.

² Периодът до началото на 60-те години у нас е изключително динамичен и макар да е доминиран политически от комунистическата партия, налице са множество актове на съпротива срещу властта, които говорят за нейната уязвимост – въоръжените отряди на горяните; привържениците на сталинистите, заговорът на „Горуня“ от средата на 60-те.

Детските градини не правят изключение от общата тенденция за увековечаване на планирани жестове за вписване в общата идеологическа парадигма. Детската градина „Мара Малеева-Живкова“ съсредоточава погледите на изследователите със своята многозначност.

Именувана е на починалата съпруга на българския комунистически и държавен лидер Тодор Живков. Тази конкретна институция е развивана с особено внимание от управляващите, тъй като е отглеждала деца на комунистическия елит. Детската градина представя иновативни преподавателски практики и служи за базово обучение на студенти от местния педагогически институт. Албумът илюстрира не само новите помещения - голяма част от детските градини в града са разположени в експроприирани къщи на богаташи, а за тази е реализиран нов архитектурен проект. Снимките показват пространства, форми на преподаване и играчки, но в същото време - множество екскурзии до места на наследството. Сред тях се разпознават Пантеона на възрожденците, паметника на Баба Тонка – основни акценти от местното патриотично възпитание, но и паметник на местни антифашисти. Албумът е създаден след посещение през 1980 г. на Людмила Живкова – дъщеря на патрона на детската градина и Елена Чаушеско, съпруга на румънския комунистически и държавен лидер Николае Чаушеску. В своите спомени Теодора Копчева (р. 1970 г.), тогава питомец на детската градина, разказва за художествена програма, изготвена за гостите, в която тя рецитирала на румънски език. В резултат на което Елена Чаушеску ѝ подарява кукла, висока колкото самото дете. През 2015 г. куклата постъпи във фондовете на Русенския музей като дарение.

Албумът на Радиоцентър „Русе“ и Липсващата грамота.

Радиоцентър Русе е създаден през 1947 г., като част от програмата за радиофикация на страната. За поколения русенци е „радиото“ – онази местна медия, от която имат нужда гражданите. До началото на XXI век радиоточката в Русе има близо 40 000 абоната, поради което достига до огромна аудитория и е особено желана в дните на предизборни агитации.

Албумът на радиоцентър „Русе“ съдържа 23 грамоти, получени от колектива в периода от 1962 до 1974 г. По повод съдържанието на албума, Иглика Пеева (р. 1953, Русе), журналистка и поетеса, сподели за своята първа голяма награда, която получила за осемминутното си предаване „Въздухът, който дишаме“ през 1987 г. в Хисар.

„Там всяка година имаше национален преглед на радио и телевизионни програми. По това време вече много актуален беше въпросът с хлорните обгазявания на Русе от химическия завод в Гюргево и затова направих предаването „Въздухът, който дишаме“. Обадох се на Мирона, който ми направи ефектите – той разложи звук на сирена от линейка, много съгъстено беше всичко... и получих отличие, но не ме пратиха да си го получа. По това време Цолка Генова ходеше и прибираще всички грамоти, а като я питали – Цолке, що не изпрати момичето да си вземе грамотата, тя каза – е, то не авторът, а редакторът е важен! Така и не я видях тая грамота.“

Липсващата грамота символизира знаковата позиция на „хлорната война“ в новата история на Русе и България, тъй като тъкмо с демонстрацията на майките с детски колички в Русе срещу отровния въздух от завод „Верахим“ в Гюргево започнаха демократичните протести срещу властта у нас. В конкретния случай – „липсващата грамота“ е заместена от присъствието на устия разказ, който е безспорно свидетелство, допълващо съдържанието на албума.

С тези примери всъщност се опитвам да съсредоточа вниманието върху възможността да се изгради диалог в опита да се направи прочит на близкото минало, да се очертае неговия контекст. Визуалният документ, заедно с устната история са сред модерните средства за изграждане на доверие между презентатори и публика, между музеите и техните посетители, които могат да променят работата на нашите музеи, тъй като съдържат потенциал, който

стои неизползван. Включването на визуалните материали – не като илюстрация в експозицията, а като форма на разказ, ще позволи пред аудиториите да се появят и други форми на наследството, които да осмислят функцията на музея като своеобразна медия.

Литература:

Великов, И., Албумът на ТПК „Солидарност” – Русе: модели на визуално представяне, доклад, четен на XXXX национална конференция в Самоков, 2014.

Ненов, Иванова 2014: Н. Ненов, Д. Иванова. „Албумът на КОХУ. 1967“. ИИК „РОД“, София, 2014.

Тодорова, И. 2012 – Празници и празнуване в професионалните организации в периода на социализма, В: Известия на Регионален исторически музей – Русе, т. 16 – Град – Етнология – Социализъм, Русе.

Ivanova, D., 2014 - Memories of everyday life during socialism in the town of Rouse, Bulgaria, The American research Center in Sofia, Sofia 2014.

ПАМЕТА ЗА СОЦИАЛИЗМА В ДВА ВИЗУАЛНИ НАРАТИВА КАТО РЕСУРС ЗА МУЗЕЕН РАЗКАЗ

ДИЛЯНА ИВАНОВА

(Американски научен център – София)

Също като автобиографиите, личните фотоалбуми представят конструирането на индивидуалния житейски път така както е видян от индивида и както индивидът иска да бъде приет от останалите (Motz 1989:63). Някои автори изказват мнение, че колекциите фотографии са по-важни за хората от отделните снимки и тук те визират един от най-типичните формати на представяне и запазване на аматьорските фотографии, а именно албума (Walker/Moulton 1989: 158). Именно разбирането как и защо личните фотоалбуми функционират, ще спомогне да успешното им използване в музееен контекст, а това изследване има за цел да предложи решение как два биографични албума и други подобни на тях могат да бъдат употребени в музейното пространство като подход за представяне на предмети с истории от времето на социализма (виж Ненов/Иванова 2014: 27). За нуждите на изследването е много важно на фотографиите и личните албуми, както и света на материалното, да се гледа като на текст, който може да разказва (Roberts 2002: 66).

Уолкър и Молтън подчертават три важни характеристики на личните албуми – интимност, достъп до малка аудиенция и обикновено присъстващ собственик на албума по време на неговото показване на публика. Авторите подчертават, че тези три характеристики демонстрират как връзката между създателя или притежателя на албума и публиката е по-интимна и персонална в сравнение с връзката между творец и публика във всяко друго изкуство (Walker/Moulton 1989: 160-164). За да се постигне необходимото въздействие върху музейните посетители, при екпониране на фотоалбуми основното предизвикателство според мен е музейните специалисти да успеят да пресъздадат тази интимност и персоналност в предаването на вътрешния - визуалния наратив на фотосите и коментарите към тях и външния разказ - наратива на собственика или създателя на албума. Поставянето им в исторически и социален контекст е друго важно условие за тяхното успешно екпониране в музеите възприемане и съпреживяване от публика.

В този текст ще се опитам да разкрия не само особената визуална семиотична и социална логика (виж Walker/Moulton 1989: 160) на личните албуми като форма на визуално изкуство, още наричана някои антрополози “модерна форма на фолклорно изкуство” (Walker/Moulton 1989: 169), която би могла да се използва при създаване на музееен разказ в различен тип експозиции. Важно е при екпонирането на личните албуми в музееен контекст да се обърне повече внимание на тях както на “артистична експресия” (Walker/Moulton 1989: 169), но и като за източник на “социална и историческа информация” (Walker/Moulton 1989: 169).

Албумите, които ще представя по-надолу като два частни случая са примери на новия стил във фотографията, която възниква още през 1890 година като резултат от популярността на ръчния фотоапарат и по-конкретно особено видимо е в тях, че за разлика от стария тип фамилен албуми, които представят каталог на роднини и приятели, новият тип албуми позволяват на техните автори да разкажат история (виж Motz 1989:64).

Акцент в този конкретен дискурс ще се постави на илюстративния разказ за миналото на един политически емигрант в Чикаго, П.П. [разказвачът пожела да остане анонимен – бел. Д.И.], българин от село в Пловдивско, и друг негов съвременник с турски произход, Юснун Асанов от Русе. И двата типа фотоалбума нямат претенциите за професионалност, по-скоро те могат да бъдат категоризирани като продукт на аматьори фотографи, които се интересуват не толкова от формата на техните фотографии, отколкото от тяхното съдържание (виж Walker/Moulton 1989: 159; виж Ivanova 2014: 162-3). За тях важно да документират и запазят момент или чувство, да възплътят спомен. Някои автори обясняват, че за аматьори фотографи поставянето на снимки в тематични групи е разпространена практика, което показва, че

свързването на фотоси е основен начин на експониране при индивидите отколкото случайно (виж Walker/Moulton 1989: 159).

Визуалните наративи на П.П. и Юсну Асанов представляват начин за илюстриране на миналото, преживяно от разказвачите. Това минало е реално или въображаемо и се пречупва през призмата на личния социален опит (Ганчева-Раева/Бокова 1997:41; виж Ivanova 2014:156; виж и Walker/Moulton 1989: 168). Водешо в техните албуми е опредметяването, визуализирането на преживяното и намирането на аргументи във видимото, физически осезаемото. По този начин "съобразно новите технически измерения на съвременната култура разказвачите постигат своеобразен изказ на идентичността си" (Ганчева-Раева/Бокова 1997:41; виж Ivanova 2014:156).

Пример на визуален разказ за социалистическото минало е първият от общо четири албума на П.П. в Чикаго. Авторът в момента работи върху мемоарите си, които иска да публикува скоро. Отделно от това аз самата имам няколко интервюта с П.П, които предстои да обработя и публикувам. Словесната версия на житейската история на П.П. критикува годините на социалистическо управление на България, която напуска като бежанец през 1965 година през Югославия и по-късно след престой в бежански лагери в Италия, се озовава в САЩ през 1966 година. Информаторът «изгражда «демонизация» на социалистическото време не само чрез твърдения, а предимно чрез примери»¹, които дава в своя устен наратив и албумите си със снимки. Последното дълбочинно интервю, което направих с П.П. представляваше обсъждане на първия му албум със снимки, посветен на социалистическото минало на разказвача. Много от историите, които чух в някаклото часа разговори с респондента, намираха своето визуално потвърждение в албума със снимки.

Съществена характеристика на албума на П.П., е, че той позволява разместване на снимки, не е статичен, защото е от типа стари американски албуми, които прозрачно фолио покрива снимките и те стоят закрепени под него. Когато се разлепи и вдигне фолиото, фотосите могат да се разместват и да се прочитат коментарите на техните гърбове. Заради невъзможността да направя добри снимки на всяка отделна фотография заради отблясъците на прозрачното фолио, се налагаше да ги вадя от албума и така разбрах, че повечето от тях имат и описание на гърба. Все пак, когато снимах отделните фотоси и текста на обратната им страна, ги връщах на мястото им и след това правех по една снимка на общата композиция на съответната страница в албума. В този време вървеше и запис с П.П., който обясняваше с подробности за всеки отделен кадър. Така успях да постигна по-комплексно събиране на теренен материал, което ще ми позволи в бъдеще да разкрия многоаспектно визуалната, семиотична и социална логика на албума, а в по-късен етап и на останалите три албума със снимки.

Преди да представя предварителните резултати от работата с първия фотоалбум на П.П., трябва да кажа няколко думи за него самия. Житейски подробности за респондента научих в предварителните интервюта с него. П.П. е роден през 1933 година в Пловдивско село. Семейството му и той самият симпатизират на земеделците - последователи на Никола Петков. П.П. определя себе си като буен характер, човек, който обича да говори истината, обича жените, любовта и поради земеделските си убеждения и другите особености на характера си, респондентът твърди, че комунистическата власт го нарочва и го тормози много често. Затова той прави два опита за бягство от България, първият, през 1956 г., се проваля заради предателство и П.П. се оказва за 14 дни в ареста в Пловдив, където едва оцелява, но не е изпратен в политически лагер. Вторият опит е през 1965 г. и е успешен.

---

¹ Сравни с начините на представяне на автобиографията на Крум Хорозов в Ivanova 2014 – Ivanova, Dilyana. *Memories of everyday life during socialism in the town of Rousse, Bulgaria*, The American research Center in Sofia, Sofia 2014.

Замисляно и подготвяно дълги години, бягството през Югославия на П.П., се увенчава с успех. В Америка, като изключим краткия му престой във Форт Уейн, Индиана, разказвачът живее и до днес в Чикаго. Работил е в Чикаго почти през цялото време в една и съща фабрика и непрекъснато участва в българския обществен живот в града като член на земеделското крило на Българския национален комитет и на църковната община.

Първият му фотоалбум отразява моменти от миналото му в България и неговата младост. Последната част от албума е посветена на роднини и приятели, оставени в България. Фотографиите, някои от които цветни, са правени през социалистически период и вероятно някои от тях са прашани на П.П. в Америка. Като цяло този албум е основно с черно-бели и предимно от периода на социализма в България. Правят изключение фотосите на родителите му, които са цветни и вероятно са правени през късния социализъм. Снимките на интериора и екстериора на къщата му в Пловдив, с която той много се гордее, защото е построена от него самия, също са цветни. Цветна са снимките на негови приятели и роднини, правени по тържествени поводи, като сватба, например. Прави впечатление, че хронологията на снимките се нарушава към края на албума, където на една от страниците, авторът помества две свои снимки от пенсионирането си във фабриката в Чикаго. Като цяло обаче албумът следва логиката на живота на автора в България до 1965 г. и приоритетните за него моменти от житейската му история – например трудовете му заетости като домакин в селскостопанския техникум в Пловдив, селски учител, домакин в пионерски лагер, на ски с приятел, или на екскурзии и курорти. Особено съществено място във втората половина на албума заемат снимки с роднини и приятели на разказвача, особено такива с племенниците на П.П.. Много фотоси от тази тематична група имат посвещение на гърба за респондента, с дати от времето на социализма след бягството на П.П. от България през 1965 година. Пример в това отношение е посвещението на гърба на снимка с приятели на П.П., което гласи: “П.П., хиляди поздравя и пожелания от твоите приятели, които няма да не забравят, въпреки голямото разстояние. 13 август 1979 г. Васев//Бай Иван и неговата госпожа ще ти разкажат за нашите запознанства в София. Васев. PS Снимката им с Петров е от пещерата “Магурата” от 1977 ”. Условно албумът може да се раздели на две части. Първата половина засяга младостта и трудовата заетост на автора, а втората част илюстрира връзката му с България след миграцията. Поместването на фотоси с роднини, приятели, от пропуснати сватби на племенници могат да бъдат интерпретирани като компенсиране на липсата на близките и роднините, останали в България и като форма на носталгия към Родината и всичко родно.

През 1999 г. попаднах на албума на Юснун Асанов² и това се случи докато участвах в проект на Регионален исторически музей – Русе за събиране на устни разкази за град Русе и русенци. Албумът ми беше предоставен от друг участник в проекта, който беше осъществил връзката с информатора и интервюто с него. След като се запознах с албума, реших, че предизвикателството да го анализирам, без да познавам информатора лично, е още по-голямо заради възможността да проверя комуникационните качества на албума, по-конкретно «да разказва, провокира и отправя внушения, изолиран от контекста на словесния разказ и впечатлението от личността» на съставителя (Ivanova 2014: 159). По-късно, когато се запознах с интервюто с Юснун, направено от друг колега, имах възможност да си доизясня житейския разказ на автора чрез експлицитната форма на устния наратив.

Личният фотоалбум на Юснун е произведен в България и е с твърди тъмнозелени корици. От вътрешната страна на корицата е написано с молив, че е подарък на Севдалина Райкова (внучка на Юснун Асанов – бел. Д.И.) от неин съученик "по случай Новата 1988 година". Българското име на момичето води до предположението, че фотоалбумът има представителна роля и го извежда в сферата на официалните комуникации. В началото 1988

---

² Откъсът в този текст, засягащ албума на Юснун Асанов, е преработен вариант на анализа на този визуален документ в мои по-стари публикации (Ivanova 2014: 159-165; Staneva 1999: 5-12; Staneva 2001: 181-185)

г., когато най-вероятно Юснун Асанов е започнал своя автобиографичния фоторазказ, турците в България са все още принудени да използват в публична среда своите имена, получени при така наречения „възродителен процес“ (Ivanova 2014: 159).

Политическата промяна с идването на комунизма на Девети септември 1944 година заварва Юснун Асанов с вече отдавна формиран социален статус и възгледи. В най-активните си години хората от неговото поколение преживяват всички трусове около установяването на "народната демокрация", развитието на социалистическото общество, драмата на "възродителния процес" и идването на демокрацията на 10-ти ноември 1989 година. Преживяването на обществени сътресения и кризи стимулира връщането към корените и носталгията по миналото, както и възражда регресивни митологии и идеологии. За Юснун Асанов времето, в което започва да се връща към миналото като извор на светли спомени, започва вероятно месеци преди налагането на демократичното управление в България на 10 ноември 1989 г. Политическите репресии към етническите малцинства в държавата на късния живков режим предопределят появата на различни видове реакции сред тях, разбира се, най-силно се проявява недоволството. В случая, разглежданият фоторазказ е вид реакция срещу общностната и индивидуална маргинализация. В своя албум Юснун Асанов осветлява определени полета от живота си. На преден план съставителят извежда любимите си спомени, които го представят в престижна за него светлина.

Асанов, в качеството си на мемоарист, осъществява героизацията и романтизацията на своето минало чрез селекцията на снимков материал, неговото подреждане хронологично и тематично, както и обговарянето му в кратки бележки³. Така бившият партиен функционер, индустриален работник и секретар-касиер на турската община в Русе, конструира своя живот и чрез акта на съставителство подчинява разнообразието от ситуации в своя живот в една смислена история, в която "причинно-следствените връзки на изборите, които е направил, търсейки идентичност, са открити" (Воденичаров, 1995, с. 62-72; виж и Ivanova 2014: 159-165; Staneva 1999: 5-12; Станева 2001: 181-185).

Снимките, които Юснун Асанов е използвал за визуалния си наратив, са композирани по хронология и по теми. Времето последователност и тематична цялост на фотосите във втората половина на документа са нарушени. Възможно е Юснун Асанов да няма снимки от по-късните периоди от живота си или просто не е останало място за тяхното поместване в този конкретен албум. При мен, за разлика от П.П., снимките са залепени за страниците и не позволяват разместване.

Незначителна част от фотосите са съпътствани от заглавия и коментари, направени с химикал, голям процент от тези надписи са на турски език, останалите - на български. Използването и на двата езика за аотиране на фотосите разкрива идентификационната стратегия на съставителя, който с времето надгражда културни модели, без традиционно да се отрича от тях. Фотографиите в началото на албума са повечето значително пожълтели и са дело на професионален фотограф в по-голямата си част. Първите страници са посветени на семейството на Юснун и представят роднините на разказвача в село Смирненски Русенско: баща, майка, брат, леля и познати. Към тези първи страници са включени и снимки на роднини, които живеят в Турция, отново дело на професионалист. Бележките около някои от тях са на български, а под други на турски език.

Последвалото тематично ядро е свързано с темата за образованието и квалификацията на информатора, някои от тях засягат прогимназиалните му години, други страници представят приоритетните теми за съставителя - увлечението му по техниката и неговите постижения в тази област. Тази композиция от снимки разкрива миогледа на един човек с модерно мислене, постепенно адаптиращ се в градска среда. Тук освен снимката на

---

³ Сравни Добрева 1997: 24-25; виж и Ivanova 2014: 159-165; Staneva 1999: 5-12; Станева 2001: 181-185.

техническият курс, който е посещавал и завършил в Русе, Юснун Асанов е поставил и фотографии на вършачки, около които присъстват хора. Важността за Юснун Асанов на полученото в младостта образование и техническа квалификация се разкриват от начина на композиране и поясняване на снимките. Те не просто регистрират факти – чрез тяхното ситуиране и обговаряне съставителят внася оценъчен момент, това са така наречените опорни точки в житейската му история (сравни Добрева 1997: 9-11; виж и Ivanova 2014: 161-2).

На фотографиите от последвалите страници, авторът е казармата - 1941 г., и запасняк през 1942 г. Една от бележките около снимките пояснява, че редник Асанов е бил куриер. Фотографията е представителна – Юснун е в униформа и с куриерска чанта върху кръстосаните си колене. Тези страници отразяват илюстративната и репрезентивна стратегия на автора, чрез която се диференцира от представителите на своята етно-социална и културна общност чрез българското си образование и възможностите за реализация, които му дават то в България⁴. Единствено в тази група от снимки, Юснун се разграничава от етническите турци чрез познанията си по български език, но противопоставянето е мнимо, тъй като бележите му не са вътрешно присъщи за групата, а са външни. Така по-скоро тази диференциация се разполага в дискурса на традиционното и модерното.

Следващата композиция в албума разкрива преминаването на Юснун Асанов в нов социален статус като представя неговата женитба. Българската анотация под снимката е особено емоционална и направена със съответните правописни грешки: *Най-щастливите дни от нашия съвместен живот /момент от непосредствената ни женитба 1943 г.// Ебабето ми престана на 10 януари 1943 г.// най-голямата зима около 12 ч.*

Следват фотоси, свързани с участието на Асанов в партийни школи и дейности. Маниерът, по който авторът осъществява връзката между партийната организация и личната си история чрез груповите снимки, се превръща в устойчив момент за автобиографичния му визуален разказ. Темите за образованието, за техническата квалификация, включени в албума, както и темата за партийните школи, разкриват как информаторът се интегрира в българското общество чрез владеенето на български език, техническото си образование и партийната си дейност. Работейки като партиен функционер, Юснун получава възможност да посещава Букурещ, което е и преимущество на градските условия на живот. Сред снимките му от партийната работа присъстват и фотографии на други теми. По-важни са заснетите на почивка и в Букурещ - групирани на отделни страници, разкриващи приспособяването на автора към градското мислене. Градският начин на живот дава възможност за почивка (Ненов 2000: 27; Ivanova 2014: 163). Този факт намира отражение в разглеждания документ, представящ интеграцията на Юснун Асанов в градската социална и културна среда и доказва още веднъж визуалните, семиотични и социални възможности на албума за утвърждаване на авторитета на неговия съставител.

Краят на албума съдържа фотоси от къщата на автора в гр. Русе, семейна снимка със съпругата си, вече възрастна, снимки с и на внуците. Така в целия фотомемоар се прави връзката минало-настояще-бъдеще, посредством което съставителят овладява миналото си във визия и слово, без второто да има преимущество, и задава сравнението минало-съвременност.

Според мен в обърканите времена на края на социализма и началото на демокрацията Юснун залага на своя албум като коз за оцеляване си – и физическо и морално. На това ме навежда фактът, че последните години от тоталитарното управление в България, свързани с трупосветите на „възродителния «процес и „голямата” екскурзия, отсъстват от фотомемоара, но според мен те са най-важният акцент в разглеждания визуален дискурс, който обаче може да

---

⁴ Много малко турци от селата в този период могат да говорят български език, а още по-малко от тях и да пишат, както става ясно и самото интервю с Асанов (на български език - Русе 2000: 385; интервюто е публикувано и на английски в Ivanova 2014: 162).

бъде открит само между редовете на „разказаното”). Марлин Моц обяснява как с налагането на новата фотография в края на 19 век постепенно започват да се появяват и нов тип албуми, които приличат на книги с твърди страници и налепенни по тях симетрично и асиметрично снимки, които понякога се застъпват една друга и имат и надписи около тях (Mutz 1989: 64). Именно чертите на такъв нов тип албум могат да се открият и в този на Юснун Асанов за разлика от този на П.П., където снимките не са залепени и анотациите са на гърба им. Непрофесионалният характер и на двата фотомемоара (на Юснун Асанов и П.П.) е видим в липсата на подравняване на снимките и художественост в тяхното подреждане. Авторите търсят определено внушение чрез представянето на този визуален наратив, което се постига със съдържанието на снимките, с действието вътре в тях и в тяхното организиране, а не толкова в тяхната художественост и естетичност „Непрофесионалността”, разбира се, не намалява стойността на албума като свидетелство за миналото. Чрез този тип биографизиране П.П. и Юснун Асанов конструират собствената си идентичност. Подборът и композирането на снимките и на наративът, който ги обяснява е част от процеса на себеоткриване, себеинтерпретация и самоутвърждаване за двамата автори. Може да се направи още една важна аналогия между двата разказа, а именно силата на носталгията, която излъчват те. При Юснун – тази носталгия е насочена към младостта и времето на ранните години на социализма, когато Юснун развива кариера в комунистическата партия. При П.П. не можем да говорим за носталгия по социализма, а за носталгия по младостта, и също така за типичната емигрантска носталгия по Родината, роднините и приятелите, особено силно развита при старите политически емигранти, които в период от десетилетия нямат право да се връщат в България и към които се причислява и П.П. Във връзка с тази невъзможност да се връщат в България, като илюстрация на емоцията, ще използвам цитат на съвременник на П.П., който също е политически емигрант и живее в Чикаго: *Вие младите, дете дойдохте сега по-късно, вашият живот е друг, защото идвате и се връщате... Вие сте туристи. Ние тогава не можехме. Врата без брава. Излезеш – не можеш да се върнеш*⁵.

В заключение искам да обобща, че фотографиите, разглеждани от някои автори като интерпретация на събития, подредени в албум, биха могли да създадат разказ. Албумите трябва да се използват повече като вход към субективния свят на техните създатели, сравнено с начина, по който дневниците могат да се използват, но докато дневниците по-малко или повече открито ни представят дадена история, албумът подсказва своя разказ. По тази причина интерпретацията на албума е по-подразбираема и въображаема, отколкото тази на дневниците, затова е необходим наратор (Walker/Moulton 1989: 170-163). Но дори и да липсва разказът на автора на албума, с известни интерпретативни усилия музейните специалисти могат да разкрият способността на албумите “да комуникират с публиката, авторитета да изискват внимание, композиционни тънкости, трансцендентна дълбочина, която да ни въвлече в снимките и отвъд тях” (King 1978: 183, quoted in Walker/Moulton 1989: 171).

И двата примера за албуми – визуални разкази за конкретни житейски съдби съдържат в себе си изключителен потенциал за музеен разказ. Преди това да използват фотоалбумите музейните изследователи трябва да познават техния контекст, за да могат да ги използват научно (виж Weber 1985: 67). Личните албуми, които музейните уредници могат и трябва да събират и изучават, са онзи различен от обичайния начин за представяне на миналото, особено на близкото минало, за което все още няма официален наратив. Тъкмо затова ситуации, които си противоречат смислово, поради различността на човешките съдби,

---

⁵ Интервю с Фил Филипков, бизнесмен от Чикаго, роден през 1946, дошъл в Чикаго през 1964 г. Интервюто е направено в Чикаго, през месец юли 2014 година. Наскоро бе публикувано на сайта на Американския научен център в София www.immigrant.bg - “Куфарът на имигранта. Виртуален музей на българите в Северна Америка”, автор и мениджър на сайта съм аз самата. Във връзка с този виртуален музей правя и други интервюта, едно от които е това на П.П., чиито първи албум представих в този текст.

могат да се окажат ключови в бъдещ музеен разказ, в експозиция, която да представя случки, теми, образи и персонажи, създаващи послания за миналото. Послания, които са далеч от монотонността и от еднообразието на официалната история, но са в по-голяма степен близки до хората и обществото – на които служат музеите.

Библиография

- Ганчева-Раева/Бокова 1997 - Ганчева-Раева, Валентина и Бокова, Ирена Автобиографичният разказ в слово и визия. В: Български фолклор 5-6. София: 28-47.
- Dobrev, D.1997. “Разкази за социалистическото село. Към словесното овладяване на миналото и настоящето. В: Български фолклор 5-7: 4-27.
- Ненов/Иванова 2014 – Ненов, Николай и Диляна Иванова. Албумът на КОХУ.1967. ИИК “РОД”, София.
- Ненов 2000 – Ненов, Николай. Българският градски модел. Русе В: Русе – портрет на века, съст. Николай Ненов, ИИК РОД. София: 11-29.
- Русе 2000 – Русе-портрет на века, съст. Н. Ненов, ИИК „РОД“, София.
- Станева 2001 – Станева, Диляна. Албумът на дядо Юсн. Опит за визуално-антропологическа характеристика (тезис) В: Култ и обредност. ИИК РОД. София: 181-185.
- Ivanova 2014 – Ivanova, Dilyana. Memories of everyday life during socialism in the town of Rousse, Bulgaria, The American research Center in Sofia, Sofia 2014.
- Motz, 1989 – Motz, Marilyn. Visual Autobiography: Photographs of Turn-of-the Century Midwestern Women”, American Quarterly 41: 63-92.
- King 1978 – King, G.,. *Say “Cheese”! Looking at Snapshots in a New Way*. New York: Dodd, Mead and Co.
- Staneva 1999. – Staneva, Dilyana. Father Yusnu’s Album. An Attempt for a Visual Anthropological Characteristic.” In: Ethnoses and Cultures on the Balkan, III, 5-12. Sofia.
- Walker/Moulton 1989 - Walker, Andrew L., Moulton, Rosalind Kimball 1989 – *Photo Albums: Images of Time and Reflections of Self*. In: Qualitative Sociology, 12 (2). Human Sciences Pres.
- Weber 1985 – Weber, Ronald. Photographs as Ethnographic Documents. In: *Artic Anthropology* 22(1): 67-78.
- Roberts 2002 - Roberts, Brian. Biographical Research. Philadelphia.

КОЛЕКЦИЯТА ОТ РЕДКИ И ЦЕННИ ИЗДАНИЯ НА РЕМ – ПЛОВДИВ

БИЛЯНА ПОПОВА

(Регионален етнографски музей – Пловдив)

Още през 1948 г. създателят на Музея на човека в Париж – Пол Риве, пише: *„Като изключим важната роля на музеите в сферата на народното образование, те изпълняват и множество други функции. Всеки музей трябва да бъде не само просветителски център, но и център за научна информация. При всеки музей е необходимо да има достатъчно просторна библиотека със специализирана литература, като входът за нея трябва да бъде свободен за всеки. Подобни библиотеки са съществено допълнение към музеите. При това трябва да се има в предвид, че те трябва да са достъпни за всеки, а не само за учените и научните работници”* (Rivet 1948: 112).

Думите на известния антрополог и етнолог предполагат, че основната задача на библиотеката е тясно свързана с главните функции на музея като социокултурен институт. Осъзнаването на необходимостта да направят съхраняващите се в тях богатства достъпни и популярни, формира библиотеката като едно от най-значимите звена в структурата на музея. Музейната библиотека, особено в случаите, когато разполага с читалня зала, се явява свързващо звено между музея и обществото.

Всяка по-голяма библиотека разполага и с колекция, включваща редки и ценни издания – книжни паметници на националната и световна култура. Такава сбирка се явява изключителна ценност и привилегия. В РЕМ – Пловдив също се съхранява подобна колекция, която съдържа редки и ценни издания от края на XIX до средата на 40-те години на XX в.

От музейния архив¹ става ясно, че още от самото създаване на Общинска къща-музей през 1938 г., се залага създаването на библиотечен фонд със своя инвентарна книга: *„В старопечатния отдел ще се съхраняват всички старопечатни книги, печатани в Пловдив, или отнасящи се до града, а в библиотеката, покрай книгите, ще се подреди картотека на всичко писано за Пловдив – в книги и статии, в различни области на човешкото познание, като се почне от античната епоха, до днес”*. През 1849 г. Общинска къща музей е преименувана в Народен Етнографски музей, а през 1952 г. е открита постоянна експозиция. През цялото това време библиотечният фонд се е обогатявал и през 1954 г. година той наброява 1297 инвентарни единици. През 1965 г. музейната библиотека съдържа 3000 тома литература, по-голяма част от която е по профила на музея. Освен това се получават голям брой научни списания и всекидневна преса. Осъществява се книгообмен с български и редица чужди музеи.

В момента музейната библиотека разполага с две инвентарни книги, които са водени редовно от 70 – те г. на XX в.: I –ва инв. книга – от № 1 до № 3114 и II – ра инв. книга – от № 3115 до 6136. Длъжността библиотекар се съвместява от екскурзОВОДА на музея г-жа Стефка Чинова² от 1997 г. До тогава книгите са съхранявани във фонда на музея и за тях е отговарял уредник на фонд „Музикални инструменти и обреден реквизит”. През 1996 г. една от залите на „Селско стопанство” се реорганизира в специализирано помещение, където и до днес се помещава библиотечният фонд. През 2014 г. в музейната библиотека постъпи едно голямо дарение от личната библиотека на доц. д-р Николай Колев – дългогодишен преподавател по етнография във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий”. След неговата кончина съпругата му взема решението да дари на РЕМ – Пловдив 209 заглавия, включващи албуми, теоретична литература, дипломни работи по етнология и етнография, краеведска литература, етнолингвистична литература, чужди издания.

¹ Годишен план и отчет на музея за 1953 г.

² Изказвам специалната си благодарност към г-жа Стефка Чинова, която ми помогна при работата с колекцията от редки и ценни издания на РЕМ – Пловдив

Колекцията от редки и ценни книги на РЕМ – Пловдив включва 550 национални и чуждестранни издания, от средата на XIX до средата на XX в. По своето съдържание тя е универсална: включва в себе си книги, сборници, периодически издания. Основни източници за комплектуването на колекцията са: закупуване на национални и чуждестранни издания от антикварни книжарници; постъпили в музея издания, собственост на частни лица или различни обществени организации; книги, постъпили като дарения; на обменен принцип между музеите; международен книгообмен и др. При подбора на литературата в отдел редки и ценни, са използвани следните критерии: хронологически, художествено и полиграфическо оформление, уникалност, принадлежност на видни и значими личности от българската история.

Колекцията се съхранява при особена защита, като се обезпечават комплексни мерки от превантивен и възстановителен характер: съвременен подбор на издания за подвързване и реставрация, съблюдаване нормите за противопожарна безопасност, поддържане на оптимален температурен и санитарно-хигиеничен режим в помещенията, където се пазят книгите, извършване на пълни и частични инвентаризации, съобразени с изискванията на Наредбата за запазване на библиотечните фондове, чл. 29. Ползването на колекцията се осъществява в съответствие с изискванията за работа с редки и ценни издания, които са на разположение единствено в музейната читалня. До скоро използването на подобни издания от колекцията на РЕМ – Пловдив беше ограничена. Такова е било разбирането за специфичната „охранителна“ политика в областта на съхранението на библиотечните фондове. В настоящето има ново разбиране относно обезпечаването на оптимална съхраненост на библиотечния фонд – към разширяване достъпа на информация за колеги-изследователи и други заинтересовани лица. Една от перспективите в направлението дейността на библиотеката се явява създаването на електронни каталози.

В настоящата статия ще се опитам да представя някои от най-ценните издания от библиотечния фонд на РЕМ – Пловдив. Те са натоварени с изключителна историческа стойност, защото голяма част от тях притежават своя собствена история, т.е. те са принадлежали на личности, които са повече или по-малко популярни за обществеността.

Най-старата книга, която се съхранява в колекцията редки и ценни, е „Критическия изследвания об истории Болгар“ на Юрий Венелин. Тя е издадена в Москва през 1849 г. На книгата има печат, от който разбираме, че тя е битувала в с. Пранга (дн. Патриар Евтимово, Асеновградско) и е принадлежала на Стоян Джансъзов (с. Пранга, 1839-1914) – български възрожденски просветен деец, журналист и преводач. Завършва Галатасарайския лицей в Цариград, след което се отдава на учителската професия. Преподава на български, френски и турски език, като за няколко години учителства в с. Пранга (от 1861 до 1864 г.). Той е активен участник в борбите за независима българска църква. Редактор на в. „Едирне“. По време на Руско-турската Освободителна война, Джансъзов е преводач в руската армия. След Освобождението е на българска и турска служба в София, Сяр и Цариград. Издирва и превежда турски извори за българската история (Хайтов 1983: 199-200).

Интерес представлява и книгата на Г. С. Раковски „Няколко речи о Асеню Първому“, издадена през 1860 г. в Белград. На нея може да се види кратко посвещение: „*На г-н Недко Каблешков, мой най-искрен приятел и отличен патриот. 1 януари 1934 г.*“ – Иван Андонов. Недко Каблешков (Копривщица, 1867-1964) е виден юрист, публицист, обществен деец. През 1898 г. се установява в Пловдив, като последователно е член помощник-прокурор и прокурор на Окръжния съд, а от 1895 г. преминава на свободна практика. Иван Андонов (с. Мурсалково, дн. Спасово, Чирпанско, 1854-1837) е участник в националноосвободителните борби; виден обществен деец. След Освобождението се установява в Пловдив, където работи като заместник-прокурор. Той е един от основателите на тайните комитети „Единство“, борещи се за отмяна на Берлинския договор. През 1947 г. Недко Каблешков дарява тази книга на музея: „*Тази ценна историческа книга, подарена ми от моя приятел Иван Андонов,*

поборник, подарявам на Пловдивския общински музей. Пловдив, 12 VIII. 1947 г.” – Недко Каблешков.

Сред ценните издания е и „Веда Словена” на Стефан Веркович, издадена в Санкт Петербург през 1881 г. Тази книга е постъпила в музея като дарение от ученическата библиотека на „Пловдивска държавна мъжка гимназия Александър I”³. В гимназията са преподавали високообразовани учители чужденци, между които личат имената на Добруски, Лукаш, братя Шкорпил, Мърквичка, Безеншек, Доброволски и др. Сред българските учители са: Петко Каравелов, Петко Р. Славейков, Димитър Благоев, Асен Златаров, екзарх Стефан, Ангел Букорещлиев, Светослав Обретенов, Златю Бояджиев и др. Друго не по-малко значимо издание в колекцията на РЕМ – Пловдив е „Български народен сборник” на Васил Чолаков, издадено в Белград през 1872 г. В него са събрани български народни обичаи от Татар-Пазарджик и Свищов, както и български народни песни, баяния, гатанки, пословици и поговорки. От надписа, който виждаме на книгата, се разбира, че тя е била притежание на Кръстьо Н. Костадинов, учител в с. Петково, Смолянско. Датата е 15 февруари 1876 г. В библиотеката се съхраняват и „Български народни песни” на братята Димитър и Константин Миладинови, издадени през 1861 г. в Загреб. В сборника са събрани народни песни от различни краища: от Панагюрище, София, Прилепско, Дебърско, Кукушко, Прилепско, Струга и др. Интересното в случая е, че върху книгата ясно личи личният печат и подпис на Александър Дякович. Александър Дякович е виден наш общественик, роден през 1860 г. в Белград. Той идва във Варна през 1888 г. Работи като съдия и активно се включва в обществено-политическия живот на града. Баща му Иван Дякович е доброволец в Кримската война (1853-1856) и в Освободителната война (1877-1878) със званието капитан. Александър Дякович заедно с баща си е в доброволческата бригада на ген. Чернаев. Дякович е от хората, които провеждат безпощадна борба против разпространението на гръцкия и турския език сред българите.

В колекцията редки и ценни на РЕМ – Пловдив е попаднал и „Сборник от народни старини”, т. III, на Кузман Шапкарев, издадена през 1885 г. в Пловдив. Книгата е принадлежала на библиотеката на Френския мъжки колеж „Св. Августин” (януари 1884-1947), най-значимото латинско културно средище, спечелило си международно признание. Книгата е дарена на колежа от сина на Кузман Шапкарев – Иван Шапкарев, чийто син Любомир Шапкарев се е обучавал в „Св. Августин”. Тя е дарена през 1837 г. и съдържа послание: *„Дар от признателните Иван К. Шапкарев-полковник и Любомир Шапкарев – ученик в Колежа. 27 март 1937 г.” Пловдив*”.

С особена ценност са и няколко книги с автограф от Стою Шишков – виден български книжовник, фолклорист и изследовател, по чиято идея се създава Етнографски музей в Пловдив. В колекцията на музея има два броя от книгата „Беломорска Тракия в Освободителната борба през 1877-1878 г.”, издадена в Пловдив през 1929 г. Едната от тях е адресирана до Недко Д. Каблешков, а другата до отец Пер Зафирен, преподавател във Френския колеж „Св. Августин”, който е заемал длъжността секретар към Колежа. В екземпляра, посветен на отец Зафирен, Шишков е написал: *„На философа-учител и с заслуги в българската просвета, чрез колежа „Св. Августин” в Пловдив отец Зафирен, спомен от едновременния му колега Ст. Шишков. 1.1.1931 г.”* На отец Зефирен Стою Шишков е написал посвещение и в друга своя книга, която му е дарил „Тракия преди и след европейската война”, издадена в Пловдив през 1922 г. Посвещението гласи: *„На добрия отец Зефирен от благодарния му автор Стою Шишков. 27.VI.1922 г.”*. Тази книга също е от библиотеката на Френския колеж „Св. Августин”. Друго ценно издание, постъпило в музея от същото място, е книгата на д-р Васил Пеев „Град Пловдив минало и настояще”, част I, издание на Пловдивското археологическо дружество от 1941 г. Книгата е с посвещение от автора за Пер Херман, който е бил ръководител на Педагогическия музей към Колежа. Друго

³ Сера ГХП „Св. Св. Кирил и Методий”.

постъпление от библиотеката на „Св. Августин“ е един юбилеен сборник, посветен на българското село – Юбилеен сборник „Българското село“, издаден през 1930 г. в София. В него са засегнати проблеми, свързани със селското стопанство в България и съдържа пълно описание на селата в различните тогавашни окръзи, околии и общини. Разглеждат се въпроси, свързани с историята, селищното устройство, специфични селскостопански дейности и занаяти на населението, статистически сведения за населените места и др.

В библиотечния фонд на РЕМ – Пловдив се съхраняват двата тома на „Юбилеен сборник по миналото на Копривщица“, I –ви том, издаден в София през 1926 г. по случай 50 годишнината от Априлското въстание, и т. II през 1937 г. Сборниците са дарени на музея от Недко Каблешков. Той е един от големите дарители не само на книги, но и на редица ценни експонати, които се намират във фонда на РЕМ – Пловдив.

В библиотечния фонд се пази и първото издание на „Моите спомени“ на Йоаким Груев, отпечатано от печатница „Хр. Г. Данов“ в Пловдив през 1906 г. Внимание заслужава и един етнографски сборник, свързан с традиционната култура на Добруджа, на Иван Енчев – Видю – „Стари и нови паметници в Добруджа“, издаден през 1918 г. в София.

Към числото на най-значимите заглавия в колекцията на музея принадлежат 33 тома „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, издавани от 1889 до 1935 г. Според архивните сведения, с които разполагаме от музейната документация, 25 тома от тях са закупени през февруари 1953 г. от Държавна антикварна книжарница – София. В писмо до ръководството на книжарницата уредникът на музея Стефан Странски ги моли да му изпратят томове на СБНУК, като за целта ще им заплатят 1200 лв. По-интересното в случая е, че том I – ви, е принадлежал на Лука Касъров, което може да се види от първата му страница. Там е поставен личният печат на Касъров. Лука Касъров (Копривщица, 1854-1916) е известен просветен деец, книжовник и енциклопедист. Завършва Робърт колеж в Цариград. През 1896 г. Министерство на просвещението го „командирова“ в Народната библиотека и музей в Пловдив като вещ библиограф и ерудит за съставяне и поддържане на каталозите; от 1902 г. той е поддиректор на библиотеката, а от 1909 до 1915 г. – библиотекар (Райчевски 2009: 171-172).

В колекцията на РЕМ – Пловдив се съхраняват и трите тома на „Енциклопедически речник“, дело на Лука Касъров. „Енциклопедически речник“ излиза в периода 1899-1907 г. I – ви том излиза през 1899 г. (А-К); II – ри том е издаден през 1905 г. (Л-П); III – ти том е отпечатан през 1907 г. (Р-Я). Той се състои от сведения с историческа, географска, научна, литературна, библейска и митологична стойност, чужди думи, употребявани в българския език, и наши книжовни думи, които трудно се разбират. Речникът се издава от книгоиздателя Драган Манчов. Тридесет години – от 1887 до 1907 г. – Касъров работи върху Речника. Сам, без сътрудници, разполагащ с малко свободни часовове, с големи трудности при издирване на чуждите източници, при нагаждане превода към достъпен за всички българи език, при събиране на сведения от близки и далечни места. Касъров върши всичко това с надеждата, че Речникът ще „стане настолна книга на всяка частна библиотека, на всякой дом“ (Христозова 1996: 16).

Друго не по-малко ценно издание, съхранявано в РЕМ – Пловдив, е „Из архивата на Найдено Геров“, включващо 2 тома: т. I – ви от 1911 г. (А-Л) и т. 2 – ри от 1914 г. (М-Я). Двата тома съдържат личния архив на Найдено Геров, архива на брат му Атанас Геров и писма-документи от обществен интерес. Книгите са закупени с Протокол № 11 от 10 април 1954 г. Откупени са от лицето Борис Абаджиев от град Пловдив, за сумата от 70 лева.

Сред ценните издания може да бъде причислен и „Речник на българския език“ на Найдено Геров в 5 тома, излизали от 1895-1904 г. Макар и фототипно изданието е комплимент за всяка музейна, библиотечна колекция. Самият Найдено Геров определя своя труд като „речник на живия български език“, като „паметник, от който да се види какъв е бил българският език в народа преди началото на новата българска книжнина“.

В ценните периодични издания попада и „Сборник на Българската академия на науките” – клон филологичен и философско-обществен от 1911-1943 г. Необходимо е да се спомене и периодично излизащият чешки „Slovník Naučný”, който представлява енциклопедично издание. РЕМ – Пловдив притежава пълния комплект от 7 тома, излизали от 1888 до 1893 г. Интерес представлява и един руски речник на чуждите думи, с 53000 чужди думи, влезли в руския език – „Новый словотолкователь”, Москва. Изданието е от 1879 г. и е дарение от фамилията Каблешкови.

В колекцията от редки и ценни издания се съхранява и „Летоструй или домашен календар” за 1870, 1872, 1873, 1874, 1909, 1910, 1911, 1912 г.

Тук попадат и издаваните от индустриалните камари в страната редица ръководства за чирашки, калфенски и майсторски изпити, представляващи своеобразен извор на информация за отделните занаяти. Индустриалните камари на територията на страната имат практиката да изработват на определен период от време отчети за дейността си като организация и същевременно са публикували статистика за състоянието, броя и съответните промени на занаятите през годините. Сред тези издания са: „Ръководство за майсторски изпит” на Т. Батоев от 1939 г.; „Развой и разрешение на занаятчийския въпрос” на Димитър Пандов от 1934 г. и др.

Сред ценните книги в библиотечния фонд на РЕМ – Пловдив са и „За събирането и изучаването на народните юридически обичаи” от Стефан Бобчев, издадена в Пловдив през 1883 г.; „Кондика на пловдивския абаджийски еснаф”, кн III от 1932 г.; „Географско-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката кааза” от Стефан Захариев, издадена 1870 г във Виена; „Момина китка или книга за секого” на Кръстю Пишурка от 1870 г., издадена във Виена и мн. др.

Особено внимание заслужават редките и ценни издания, съответстващи на профила на музея. Сред тях са поредицата „Жива старина” от Димитър Маринов, издавана в Русе през 1891-1892 г.; „Български народни обичаи и вярвания” от Славейков, издадена през 1924 г. в София; „Известия на народния Етнографски музей София” – от 1921 до 1943 г. и др.

Сред значимите периодични издания в колекцията на РЕМ – Пловдив трябва да се споменат и „Периодично списание на българското книжовно дружество в София” от 1900-1910 г.; „Периодично списание на българското книжовно дружество в Средец” от 1881 до 1899 г.; всички броеве на „Нашето първо изложение 1892” от 1 до 50 бр.; отделни броеве на сп. „Родопски напредък”; сп. „Родопски старини”; „Славиеви гори (Родопи)”; „Тракийски сборник” – дарен на музея от Тракийски научен институт – София, сп. „Читалище” – 1870, сп. „Мисъл” сп. „Дума” – 1890 и др.

До този момент колекцията от редки и ценни издания на РЕМ – Пловдив не е била обект на научно изследване. Нейното изучаване и популяризиране се явява необходимо условие за нейното включване в научен оборот. Но ценността на тази музейна колекция не се ограничава само с нейната научна стойност, тя притежава по-широка значимост – историческа, художествена, естетическа, мемориална, комуникативна. Детайлното ѝ изучаване ще позволи да се оцени и разкрие целият комплекс от информация, който се съдържа в нея.

Използвана литература:

Райчевски, Г. 2009. Пловдивска енциклопедия. Пловдив.

Rivet, P. 1948. The Organization of an Ethnological Museum. – Museum, 1-2 (January-December), 112.

Хайтов, Н. 1988. Асеновград в миналото. Исторически очерк. Пловдив.

Христовова, Л. 1996. Културният живот на Пловдив 1900-1912 г. Дипломна работа. Велико Търново.

**НОВ МОДЕЛ ЗА НАУЧНА КОМУНИКАЦИЯ МЕЖДУ РЕГИОНАЛНИТЕ МУЗЕИ В БЪЛГАРИЯ
ЧРЕЗ РАЗКРИВАНЕТО НА КНИЖОВНИЯ ИМ ФОНД
(РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОВЕДЕНО ПРОУЧВАНЕ)**

ПЕТЯ НИКОЛАЕВА ТОЛЕВА

(Регионален археологически музей – Пловдив)

Настоящият доклад представя данни от проведено проучване на книжовните колекции от регионалните музеи в България през 2015 г. Досега не са изследвани в каква степен са развити и достъпни за общността (граждани, научни работници, студенти, докторанти и т.н.), обслужвана от съответните музеи.

Идеята, библиотечните фондове към българските музеи да се разглеждат като нов модел за научна комуникация между тях, подробно представих в публикация в електронното списание „Реторика и комуникация”¹. Придържайки се към значението на библиотеките за образование, съхранение и разпространение на знания, там се опитвам да докаже необходимостта от прилагането на такъв модел на комуникация. Още повече, развитието на музейните библиотеки, известни като „специални библиотеки”, тяхното задълбочено изследване, ще допринесе и за развитието на научно-изследователската дейност в българските музеи. По примера на обществените библиотеки, като форма на сътрудничество се предлагат новите информационно-комуникационни технологии. Оказва се, че музейната комуникация почти винаги е профилна и се кодира чрез артефактите на съответните музеи – археологически паметници, исторически паметници, природни, художествени и етнографски материали. Тази рамкираност във взаимоотношенията затруднява въвеждането на устойчиви политики за изграждане на Единна информационна мрежа между българските музеи. Разчупването на традиционния комуникационен процес между тях е възможен чрез ИКТ, като материализират информацията в свършено нов комуникационен код, разпознаваем от всички музейни работници и отговарящ на изискванията на информационното общество.

Възможна алтернатива е, първо, разкриването и усвояването на книжовните колекции в локални бази данни по примера на българските обществени библиотеки. Второ, интегрирането им в обща електронна база данни – **Единна музейна мрежа на библиотечните колекции** – подход, изразен в системно информиране на постъпили и съхранявани документи в книжовните фондове на музеите, както и тяхното разменяне за използване.

Резултатите от анализа на книжовните фондове към българските регионални музеи, обобщени в настоящия текст, не само допълват представената вече идея да бъдат използвани като средство за междумузейна комуникация, но и дават една реална картина за тяхното състояние.

Изследване на книжовните фондове в българските регионални музеи – 2015 г.

По последни актуални данни на Министерството на културата към август 2014 г. музейната мрежа в България обхваща²:

- Национални музеи – 23 бр.
- Ведомствени музеи – 21 бр.
- Регионални музеи – 29 бр.
- Общински музеи – 97 бр.

---

¹ Толева, Петя. Библиотечните фондове като средство за научна комуникация между музеите в България. В: Реторика и комуникация, ел.сп., 2015, бр. 17. Достъпно от: <http://rhetoric.bg/библиотечните-фондове-като-средство>.

² Джумалиева, Екатерина. „RE: Питане”. E-mail to Petya Toleva. 4.11. 2014.

- Национални галерии – 2 бр.
- Общински галерии – 44 бр.

Настоящото изследване се ограничава в проучване на книжовните фондове само на регионалните музеи като част от българската музейна мрежа (Вж. Табл. 1).

Регионалните музеи (РМ) в България имат за задача да подпомагат общинските и ведомствените музеи, затова е от изключително значение да се започне изследване на техните книжовни фондове.

Таблица 1. Регионални музеи в България

№ п.р.	Наименование	Град
1	Регионален археологически музей	Пловдив
2	Регионален етнографски музей	Пловдив
3	Регионален природонаучен музей	Пловдив
4	Регионален исторически музей	Благоевград
5	Регионален исторически музей	Бургас
6	Регионален исторически музей	Варна
7	Регионален исторически музей	Велико Търново
8	Регионален исторически музей	Виден
9	Регионален исторически музей	Враца
10	Регионален исторически музей	Габрово
11	Регионален исторически музей	Добрич
12	Регионален исторически музей	Кърджали
13	РИМ "Акад. Йордан Иванов"	Кюстендил
14	Регионален исторически музей	Ловеч
15	Регионален исторически музей	Монтана
16	Регионален исторически музей	Пазарджик
17	Регионален исторически музей	Перник
18	Регионален исторически музей	Плевен
19	Регионален исторически музей	Пловдив
20	Регионален исторически музей	Разград
21	Регионален исторически музей	Русе
22	Регионален исторически музей	Силистра
23	Регионален исторически музей	Сливен
24	РИМ "Стою Шишков"	Смолян
25	Регионален исторически музей	Стара Загора
26	Регионален исторически музей	Търговище
27	Регионален исторически музей	Хасково
28	Регионален исторически музей	Шумен
29	Регионален исторически музей	Ямбол

Изследването цели чрез анализ на книжовните фондове към регионалните музеи да се очертае реална картина за тяхното състояние – опазване, съхранение, използване и популяризиране. Каква част от тези фондове са обособени в библиотеки и функционират като

такива. В същото време, определяне нивото на дигитализация на книжовното наследство в музеите.

За изпълнение на поставената цел важно е идентифицирането на обекта, качествен и количествен анализ, изясняване на отговорностите, образователната и мениджърската политика, както и предлагане на алтернативно решение за разкриване на книжовните фондове към българските регионални музеи.

В изследването са използвани методите – пряко наблюдение и анкетно проучване.

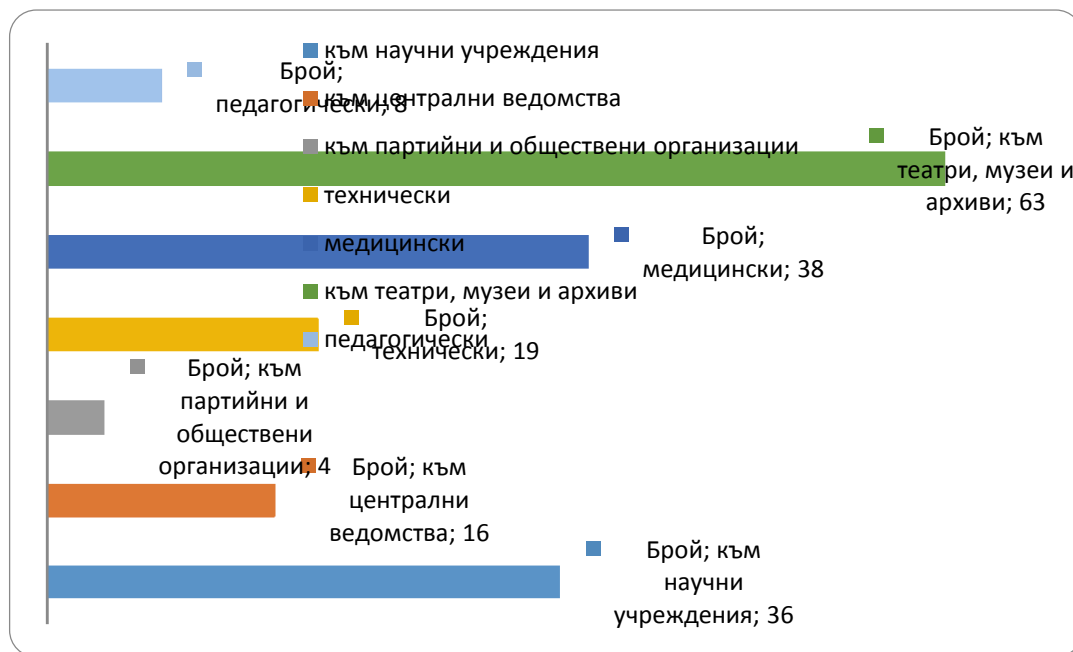
По вид изследваните регионални музеи са (Вж. Табл. 1):

- Археологически музей - 1
- Етнографски музей – 1
- Природонаучен музей – 1
- Исторически музей - 26

Тъй като разглеждаме книжовните фондове, редно е да се уточни, че библиотеките към музеите са с профил на „специални библиотеки”. Според международния стандарт ISO 2789:2013(E) „Information and documentation. International library statistics” („Информация и документация. Международна библиотечна статистика”) специалните библиотеки обхващат една научна дисциплина или определена област на знанието или специален регионален интерес. Отликата им се състои в по-тесния читателски обхват. В зависимост от това, Стандартът предлага следната класификация на специалните библиотеки: правителствени – агенции и международни организации, медицински, професионални и към научни асоциации, индустриални и търговски, медийни, регионални и такива към доброволни организации.

У нас липсват изследвания на мрежата специални библиотеки. По последни данни на НСИ към 2005 г. като специални библиотеки се определят общо 184 такива³ (Вж. Фиг. 1). Библиотеките към музеи, театри и архиви са посочени общо – 63 бр.

Фиг. 1. Специални библиотеки по данни на НСИ 2005 г.

По отношение на **съхранението на книжовните колекции**, изследването потвърди, че в повечето музеи те се опазват заедно с артефакти от различни материали. Някои са включени

³ Дончева, Анета, Ваня Грашкина-Минчева, Елена Георгиева. Общо библиотекознание. Библиотечен мениджмънт. София, 2014, с. 107.

в основния фонд на музея като „редки и ценни издания”, „старопечатни книги”, други като издания на музея – известия, годишници – са част от научно-спомагателния фонд, и само една малка част от книгите в музеите са обособени в библиотека (Вж. Фиг. 2). Въпреки че 79% от изследваните музеи отговарят, че имат научна библиотека, а само 5 музея (РИМ Бургас, РИМ Видин, РИМ Ловеч, РИМ Пловдив, РИМ Хасково) посочват, че нямат. Единствено от РИМ Ямбол са уточнили, че уредниците съхраняват книги в кабинетите си - практика, възприета от по-голямата част от музейните работници.

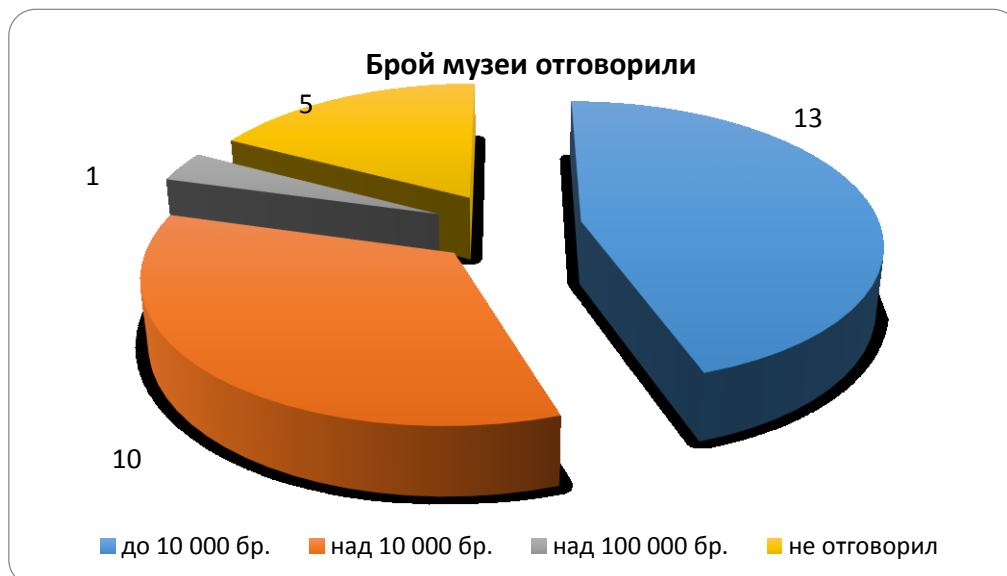
Фиг. 2. Обособени библиотеки в регионалните музеи в България

Факт е, че много полезна и ценна литература се е превърнала в „експонат”, чието съществуване в музея е прието като даденост и е малко познато от работещите там поради отсъствие на библиотечна система за подреждането им и съответния библиотечен специалист, който е способен да извърши тази дейност и да даде експертна справочна информация.

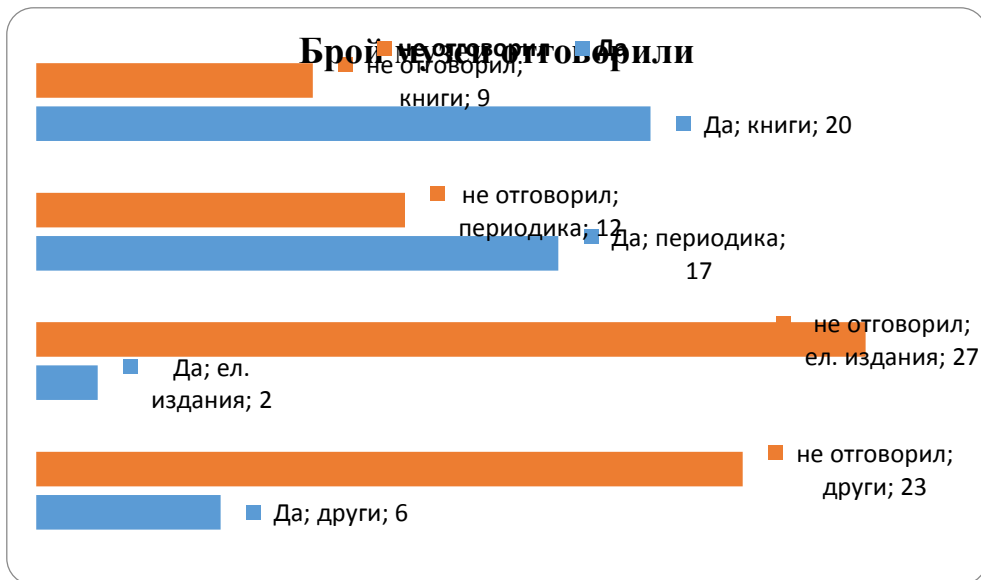
Какъв е **общият обем на книжните материали**, съхранявани в регионалните музеи, се вижда на Фиг. 3. Най-голям е броят на музеите (13), които посочват, че съхраняват до 10 000 бр. книжни материали; 10 РМ съхраняват над 10 000 бр. и само 1 РМ (РИМ Варна) е отговорил, че притежава над 100 000 бр. книжни материали (по-точно 194 070 бр. във вид на книги – 9270 бр. и периодика – 184 800 бр.).

Фиг. 3. Обем книжовен фонд в регионалните музеи в България

Сред книжовните материали, съхранявани в българските регионални музеи, най-голям е дялът на периодичните издания (215 076 бр. общо) за разлика от книгите (166 350 бр. общо), въпреки че повече от запитаните РМ са потвърдили, че предимно притежават книги (Вж. Фиг. 4).

Фиг. 4. Разпределение на книжовните материали по вид

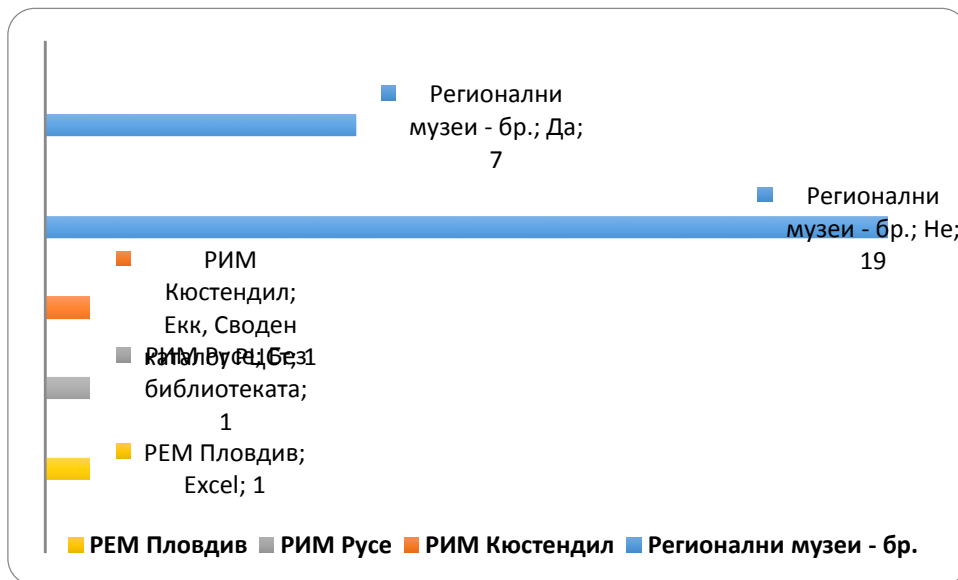

В скалата „други” музеите поставят ръкописи и печатни издания към фондовете. Притежаването на електронни издания посочват само 2 музея от изследваните – Регионален археологически музей Пловдив и Регионален исторически музей Добрич.

Този резултат потвърждава недостатъчния опит на българските регионални музеи в дигитализацията на културно-историческото наследство, в която посока ще трябва да се работи. В повечето случаи причина за това е както липсата на специализирана техника, така и на кадри, които да прилагат умело новите ИКТ в дейностите на музея.

В този реди на мисли, резултатите, свързани с **автоматизация на дейностите** в регионалните музеи, затвърждава направения по-горе извод (Вж. Фиг. 5).

Фиг. 5. Автоматизация на дейностите в РМ (бр. отговорили)

Общо 66% от регионалните музеи в България посочват, че дейностите им не са автоматизирани, в това число и тези, свързани с библиотечния им фонд.

Музеите, които са потвърдили автоматизация на дейностите са: РАМ Пловдив, РИМ Благоевград, РИМ Враца, РИМ Перник, РИМ Смолян, РИМ Стара Загора и РИМ Шумен. Има и такива от запитаните, които успешно прилагат новите ИКТ в различни музейни направления, като РИМ Русе, без да са автоматизирали библиотеката си. А Регионалният музей в гр. Кюстендил посочва, че няма специализиран библиотечен софтуер, но притежава Електронен каталог книги 1978-1944 г. и заедно с регионалната библиотека „Емануил Попдимитров” в града образуват обща електронна информационна база „Старопечатни, редки и ценни издания” в Интернет, към която са привлечени и Гимназия „Неофит Рилски, Държавен архив и Църковната библиотека при храм „Успение Богородично” в гр. Кюстендил. В същото време, Етнографският музей в гр. Пловдив е посочил използването на Excel като форма на автоматизация.

Със специализиран библиотечен софтуер отговарят, че работят 5 от запитаните музеи – РАМ Пловдив, РИМ Благоевград, РИМ Пазарджик, РИМ Стара Загора и РИМ Шумен (Вж. фиг. 6).

Тези обръквачи резултати потвърждават, че работещите в музеите трудно могат да определят коя дейност е автоматизирана, коя не е и използването на компютри до каква степен отговаря на съвременните изисквания за прилагане на ИКТ в работата им.

Фиг. 6. Библиотечен софтуер в регионалните музеи в България

В България съществуват няколко специализирани софтуера, които биха били алтернатива на локална библиотечна мрежа в съответния музей с възможност да се адаптира в сводна такава.

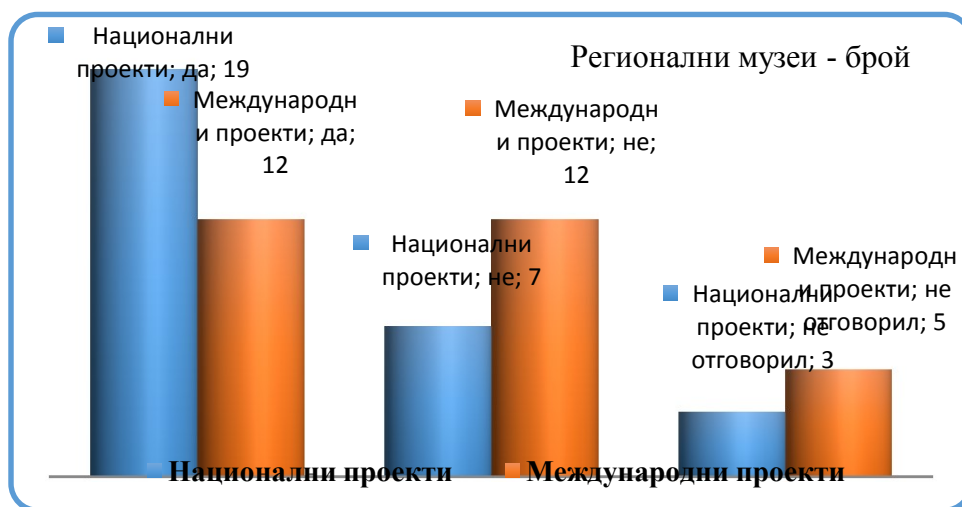
Това са, например, фирма „SoftLib” с интегрираните библиотечно-информационни системи **e-Lib, версия 3.2** - за работа в среда на Windows 95, 98, NT, 2000, 2003, XP; и **i-Lib, версия 3.1** – за представяне на база данни в Интернет. Сред музеите, обект на нашето изследване, които използват модулите на фирма „SoftLib” са Регионален археологически музей Пловдив чрез автоматизиране на библиотеката си с модул „Електронен каталог-Книги” и РИМ Кюстендил.

Друга алтернатива, фирма „РС-ТМ” предлага програмния продукт **АВ**, както и услугата **Интернет каталог**, която може да се използва и от по-малки библиотеки. Към момента тя обслужва библиотеката на РИМ Пазарджик, РИМ Стара Загора, както и РАМ Пловдив с модулите „Научен архив” и „Деловодство” от изследваните музеи.

Възможна софтуерна платформа за библиотеките към музеите е и използваната от НАБИС (Национална академична библиотечно-информационна система), разработена от „Ех Libris”. Програмният продукт **Aleph 500** е интегрирана библиотечна система за книжни колекции, които се прилага от двете най-големи академични библиотеки – ЦБ на БАН и УБ на СУ „Св. Климент Охридски”.

Засягането на този проблем кореспондира с един друг, свързан с **участието на регионалните музеи в национални и международни проекти** за опазване на културното наследство (Вж. Фиг. 7).

Фиг. 7. Участие на РМ в национални и международни проекти

Оказва се, че регионалните музеи в България участват предимно в национални проекти за опазване на културното наследство, отколкото в международни такива. Нито един от запитаните музеи не е посочил темата, обхвата на проектите. Предимно те са свързани с реставраторска дейност или текущи ремонти. Вероятно липсата на познания в използването на ИКТ е една от причините за ограниченото участие и то предимно в национални проекти.

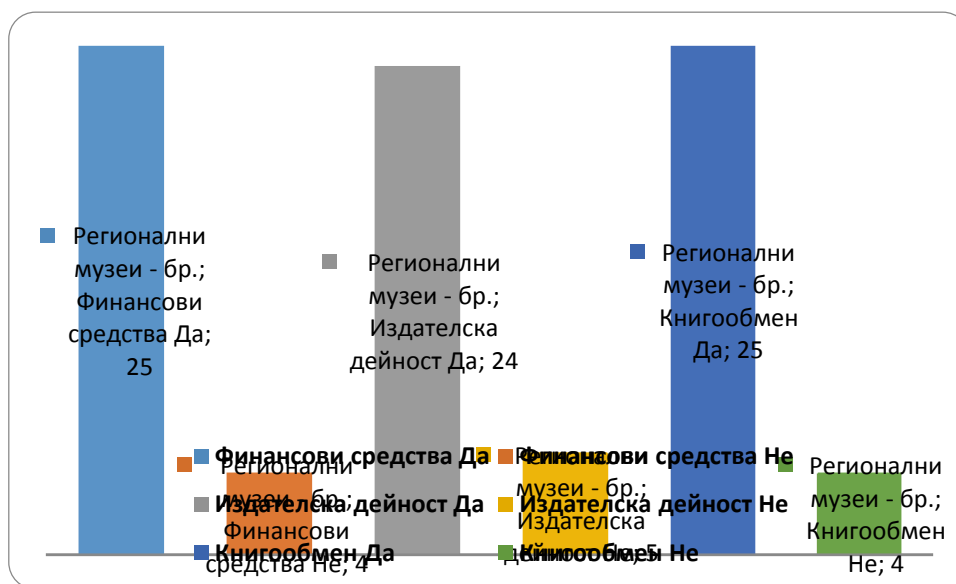
Трябва да се отбележи участието на Регионален археологически музей Пловдив с библиотеката си в мащабен проект, какъвто е *EuropeanaPhotography*, част от онлайн информационната платформа EUROPEANA, като партньор в националния проект на ЦБ на БАН и ФНАБИС. Пловдивският археологически музей участва със стъклени плаки на археологически артефакти, представяйки археологическото наследство на Филипопол.

През 2015 г. РИМ Пловдив и РАМ Пловдив се включват в местен проект за опазване на културното наследство заедно с други културни институции от града – РБ „Иван Вазов” и галериите, както и ПУ „П. Хилендарски”. Проектът има за цел да създаде обща дигитална платформа, където ще се представи културно-историческото наследство на Пловдив.

Участието в проекти позволява набавянето както на нужната ИКТ техника, така и **финансови средства** за съхранение и популяризиране на музейните артефакти; за осъществяване на **издателска дейност** или **книгообмен** с институти в България и чужбина – изключително важно за комплектуването на специализирана литература.

На Фигура 8 ясно се вижда, че според по-голямата част от запитаните регионални музеи в България те имат необходимите финансови средства за извършване на своите дейности; почти всички осъществяват издателска дейност и книгообмен.

Фиг. 8. Финансиране, издателска дейност и книгообмен

В тази връзка, отново **партньорите**, с които музеите извършват своите дейности или осъществяват книгообмен, са предимно от България и в повечето случаи това са други музеи със същия профил като техния (Вж. Табл. 2). Показателите потвърждават рамкираността в традиционната комуникация между музеите, макар че някои от тях контактуват с университети, други научни институти и библиотеки както от България, така и от чужбина. В тази насока е нужно разчупване, тъй като нещата се променят бързо. Дигитализирането на информацията, създаването на електронни ресурси като нов тип услуги, не просто изграждат хибридни институции със съвместяване на традиционното и модерното, а се превръщат във валиден формат в научното общуване.

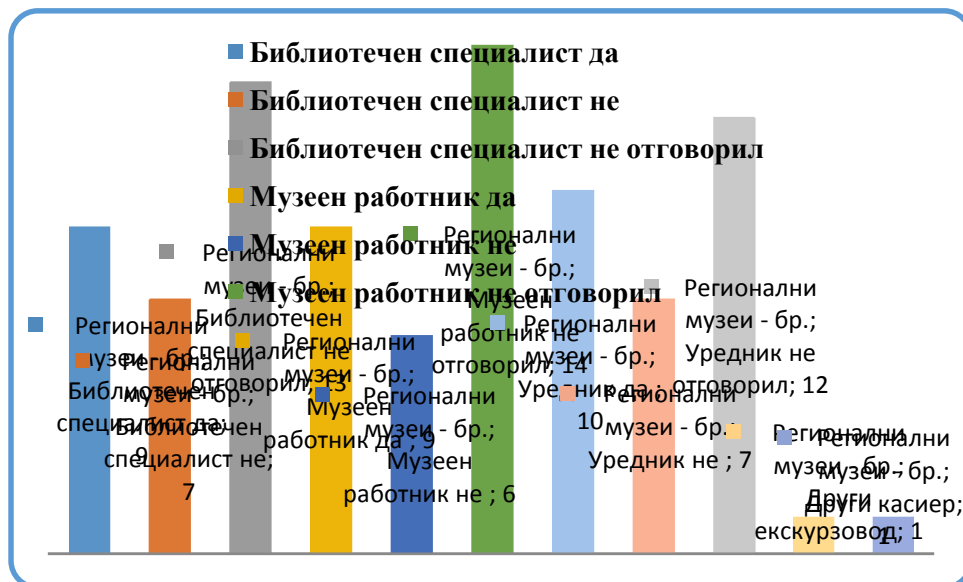
Табл. 2. Дял на партньорите на регионалните музеи в България

Музеи/Партньори	Партньори от БЪЛГАРИЯ			Партньори от ЧУЖБИНА		
	Музеи	Университети	Др. институти	Музеи	Университети	Др. институти
	да	не	не отговорил	да	Не	не отговорил
Регионални музеи	25	4		15	5	9
	да	не	не отговорил	да	Не	не отговорил
Регионални музеи	19	4	6	8	12	9
	да	не	не отговорил	да	Не	не отговорил
Регионални музеи	18	4	7	5	14	10
	краеведи	не отговорил		Библиотеки	не отговорил	
Регионални музеи	1		28	1		28

Кой извършва дейностите в библиотеката или тези, свързани с опазването и популяризирането на книжовния фонд в музея, е съществен въпрос за настоящото изследване (Вж. Фиг. 9).

Фиг. 9. Кой извършва дейностите в библиотеката към РМ

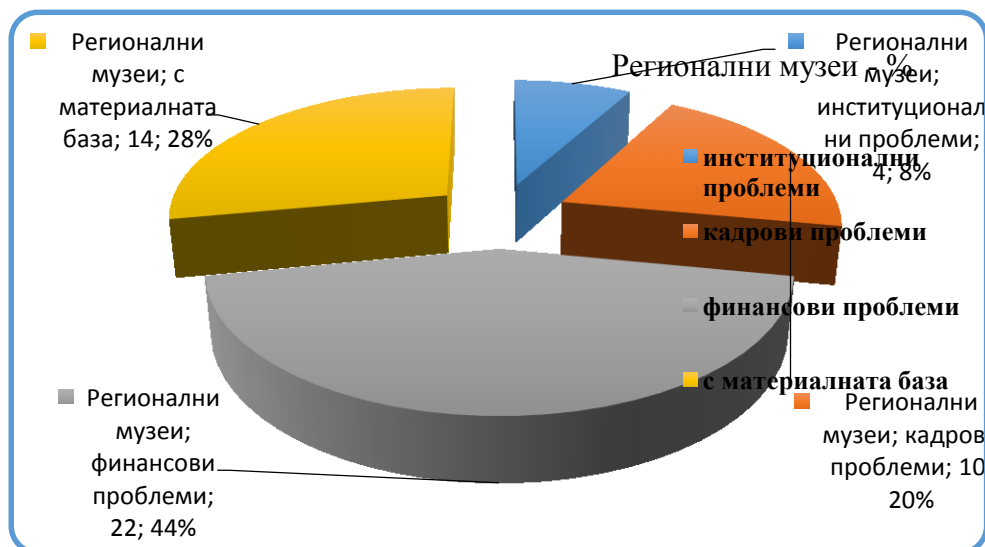
В 31% от изследваните регионални музеи има назначен библиотечен специалист: РАМ Пловдив, РИМ Благоевград, РИМ Варна, РИМ Добрич, РИМ Кюстендил, РИМ Пазарджик, РИМ Плевен, РИМ Русе и РИМ Шумен. 66% е дялът на музеите, които са посочили, че дейностите, свързани с книжовния фонд, се извършват от музеен работник или от уредник. В Етнографския музей Пловдив екскурзоводът отговаря за библиотеката, а в Природонаучния музей Пловдив – касиерът.

Ниският дял на музеите с назначени библиотечни специалисти е разбираем, тъй като не е практика да се търсят библиотекарите предвид, че повечето музеи нямат обособени библиотеки. Липсата на специалисти, обаче, е и една от основните причини книжовните колекции да са пръснати из музейните фондове, да не се използват рационално и много от тях да се загубят из многото други артефакти.

Също така, привличането на библиотечно-информационни специалисти в музеите е важен елемент при изграждането на локалните електронни бази данни на книжните колекции, интегрирането им в обща такава база и популяризирането ѝ пред обществената аудитория.

Основните проблеми, затрудняващи дейностите на музеите, според 44 % от анкетираните институции са финансови (вж. фиг. 10), изразени в следните отговори: „приходите отиват в Общината, което демотивира служителите”, „липсват средства за закупуване на литература”, „по отношение обезпечаване музейните дейности и заплатите на служителите”, „нисък стандарт”, „държавата през последните 20 години не се отнася сериозно към финансирането на българските музеи” и др.

Фиг. 10. Основни проблеми, затрудняващи дейността на РМ

На второ място са посочени проблемите, свързани с материалната база („остаряла”, „не добре поддържана от собственика – Общината”, „не достатъчно оборудване с компютърна техника”, „липса на достатъчно фондохранилища с подходящи условия”, „липса на модерна апаратура за ценните издания за реставрацията им” и др.), следвани от кадровите проблеми („нужда от обновяване на състава”, „липса на специалист библиотекар”, „недостатъчен персонал по щат”, „специалистите съвместяват няколко дейности” и др.) и най-нисък е дялът на институционалните проблеми („липсва устойчива политика за развитие на културния сектор”, „подчиненост на различни институции”, „комуникациите са затруднени, няма професионално мнение” и др.).

Изводи

Проведеното проучване не претендира за изчерпателност на проблема, но е първа стъпка в търсене на неговото решение и дава подходяща база за бъдещи задълбочени изследвания в тази област. Към този момент могат да се дадат следните по-общии изводи:

- Липсват изследвания относно състоянието на книжовните колекции към музеите и „специалните библиотеки” слабо са засегнати в научната литература.
- Регионалните музеи притежават значително количество книжовни колекции (книги, периодика, архивни документи, ръкописи и старопечатни издания, електронни издания), но те не се съхраняват правилно, не се използват пълноценно, не се популяризират достатъчно сред музейните научни среди.
- Липсата на обособени специални библиотеки с библиотечен специалист е една от основните причини за неправилното съхраняване и използване на книжовните колекции в музеите.
- Българските регионални музеи нямат достатъчно опит в дигитализацията на културно-историческото наследство поради липса на специализирана техника и специалисти за прилагането на ИКТ.
- Регионалните музеи осъществяват успешно партньорство с български и чужди институти по отношение на книгообмена, което е съществена предпоставка за създаване на бъдещи успешни научни комуникации.
- Основни проблеми са липсата на финансови средства за осъществяване на различни музейни дейности. Затова пък, бавните темпове, с които музеите участват в национални и международни проекти за опазване и популяризиране на културното наследство, дават възможности за решение на тези проблеми.

Насоки и решения

Изследването на книжовните фондове, съхранявани в българските регионални музеи, обособяването им в библиотека и по този начин да се подпомогне научно-изследователската дейност в музеите, е стъпка в търсенето на съвременни подходи за междумузейна комуникация. Тя се базира на дигитализационната интеграция на голям брой послания, свързани с информационната грамотност и образование.

Разкриването на книжовните колекции е възможно чрез прилагането на автоматизирана библиотечна технология и използване на съвременните ИКТ. Готовият програмен продукт за създаване на локални бази данни в музеите трябва да отговаря на следните характеристики: комуникативност, адаптивност, възприемчивост, надеждност, възможност за усъвършенстване, договореност.

След изграждане на локални бази данни на музейните библиотеки стъпка е интегрирането им в обща електронна мрежа по примера на обществените и академичните библиотеки. Концепцията на обединените електронни ресурси в Интернет се съдържа в „брандирането” на библиотечните услуги - посланието да съхраняват, опазват и популяризират книжовното наследство, което е извор на знания и информационна грамотност. Много важно е привличането на библиотечни специалисти в музеите, които професионално ще изпълняват поставените цели.

От изключително значение е изясняване на отговорностите в осъществяването на тези процеси, както и лидерските позиции. Музейният мениджмънт трябва да има ясна маркетингова стратегия, която да включва: идентифициране на потенциалните библиотечни потребители; определяне на целевите групи, към които ще бъдат отправени библиотечните послания; библиотечната организационна култура; синергетизъм на ценности и интереси между участниците в проекта – музейните културни институции; изследване на потребителската аудитория, за да се установи ефективността на новата библиотечно-информационна политика в музеите.

Посоката е ясна и тя вече е следвана от други културни институции. Българските музеи не могат да правят изключение, защото освен артефакти съхраняват и част от онази книжовност, така важна за развитието на науката, културата и образованието на обществото и осигуряването на тяхната продължителност и трайност във времето трябва да бъде част от съвременна им мисия, дори ако се има предвид – нов модел за научна комуникация.

Използвана литература

Дончева, Анета, Ваня Грашкина-Минчева, Елена Георгиева. Общо библиотекознание. Библиотечен мениджмънт. София, 2014.

Толева, Петя. Библиотечните фондове като средство за научна комуникация между музеите в България. В: Реторика и комуникация, ел. сп., 2015, бр. 17. Достъпно от: <http://rhetoric.bg/библиотечните-фондове-като-средство>.

НАУЧНИЯТ И ФОТОАРХИВ КЪМ РИМ „СТОЮ ШИШКОВ“ – СМОЛЯН – СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

ВАНЯ ЙОРДАНОВА-ДАНЧЕВА

(Регионален исторически музей „Стою Шишков“ – Смолян)

Регионален исторически музей „Стою Шишков“ - Смолян е създаден през 1935 г. от видния родопевед, изследовател и книжовник Стою Шишков в родното му село Устово. Първоначално функционира като Етнографски музей¹, чиято цел е издирване, изучаване, съхраняване и популяризиране на културно-историческото наследство на населението от Родопите и Беломорието².

През 1951 г., на основание специална инструкция на тогавашния Комитет за изкуство и култура, отнасяща се до развитие на музейното дело в страната, в с. Райково (дн. квартал на гр. Смолян) е създаден Родопски народен музей, чиято първоначална дейност също е с етнографско направление, но постепенно се разкриват и други отдели – исторически, археологически, художествен.

През 1967 г. музеят е преобразуван в Окръжен исторически, а от 2006 г. е с регионални функции на територията на област Смолян.

Днес най-големият музей в Смолянска област се разполага в специално проектирана за целта сграда, намираща се в Новия (административен) център на града, в която от 1983 г. е представена постоянната му експозиция „Родопите от древността до наши дни“. В нея, в няколко пояса, са представени археологията и етнографията на региона. Липсата на историческа част се компенсира с временни тематични изложби, както и със специално разработен „Електронен пътеводител на патриотичния българин“, в който се съдържа дигитална информация (текстове, снимки, документи) за важни дати от историята на България и Среднородопския край в частност. Пътеводителят непрекъснато се допълва от новоразработени теми от българската и регионална история.

В годините на своето 80-годишно съществуване, РИМ „Стою Шишков“ е натрупал богати и разнообразни колекции, възлизащи на над 150 000 единици основен и научно-спомогателен фонд. Като основни в музейната структура са оформени фондовете:

- Фонд „Археология“
- Фонд „История на България XV–XIX век“
- Фонд „Нова история“
- Фонд „Най-нова история“
- Фонд „Нумизматика“
- Фонд „Етнография“
- Фонд „Обреден реквизит“
- Фонд „Фолклор“
- Фонд „Оръжейна сбирка“
- Фонд „Оригинални произведения на изкуството“
- Фонд „Дарение о.з.полк. Райчо Пеев Харбалиев“
- Фонд „Ласло Наги“
- Фонд „Дичо Петров“
- Фонд „Кирил Маджаров“

---

¹ През 1937 г. със Заповед № 1141 от 8 май 1937 г. на министъра на народното просвещение е утвърден и правилник на Етнографския музей в с. Устово.

² Марева, Т. Стою Неделев Шишков (1865-1937) – основател на музея в Смолян – В: История на музеите и музейното дело в България. Доклади и съобщения от Национална научна конференция (Плевен, 27-28 март 2003 г.), Плевен, 2003, с. 195

Музеят днес

Научен архив към РИМ „Стою Шишков“

През 70-те години на XX век като специализирано звено в общата музейна структура се създава и Научния архив към музея. Активната работа по неговата обработка - изработване на номенклатура на делата, класификация и завеждане на архивните единици, започва в края на 80-те години на XX век с назначаването на експерт – архивист - Катя Сулинаджиева. Приблизително по същото време са изработени и първите картотеки и топографски указалци, разкриващи състава, съдържанието и местоположението на съхраняваните документи³. До 2010 г. Научния архив е част от основния фонд на музея и има следната структура:

- „Археология“ (фонд II)
- „Музейна дейност“ (фонд III)
- „Нова история на България“ (фонд IV)
- „Най-нова история на България“ (фонд V)
- „Етнография“ (фонд VI)
- „Фолклор“ (фонд VII)
- „История на България XV-XIX век“ (фонд VIII)
- „Културно- просветна дейност“ (фонд КПД)
- „Недвижими паметници на културата“ (Технически архив; фонд НПК)

Архивохранилище

³ Бонева, В. „Обществено достояние“: отново за статута и състоянието на архивните документи в българските музеи – В: Архивен преглед, кн. 2, 2013, с. 27

Приемане, регистрация и обработка на документите в Научен архив

В Научния архив на РИМ „Стою Шишков“ - Смолян постъпват само обработени документи по изискванията на ЗНАФ⁴ и Наредба за организирането, обработването, експертната, съхраняването и използването на документите в учрежденските архиви на държавните и общински администрации⁵. Научно-техническата обработка на завежданите материали се извършва от специалистите по отдели. До края на 2011 г. вписването им в инвентарните книги се извършва съобразно тематичната насоченост и утвърдената структура на Научния архив.

След м. януари 2012 г. регистрацията на постъпилите материали се извършва в единна Книга за Научен архив с номерация от едно до безкрайност, създадена в съответствие с изискванията на чл. 30, ал. 1 от НАРЕДБА № Н-3 от 26.01.2012 г. за създаването, съдържанието, поддържането, съхраняването и използването на Националния документален архив на Националния институт за недвижимо културно наследство и научния архив на музеите⁶.

Таблица в нова инвентарна книга

1. № по ред; 2. Сигнатура; 3. № 4. Наименование; 5. Описание; 6. Брой; 7. Дата на завеждане; 8. Предал материалите; 9. Забележка

(Пример) III-Муз.дейн.; Досие за идентификация на Сдружение „Родопски хайдути“; 5л.;04.07.2013; Б.И.;

Към м. март 2015 г. общия брой на заведените в архива архивни единици е 3040.

Състав на Научен архив към РИМ „Стою Шишков“ – Смолян

В състава си Научния архив към музея съдържа разнородни архивни единици на различни носители, които най-общо могат да бъдат обединени в няколко тематични кръга:

- Документални материали, създадени в резултат на научноизследователска работа и теренна работа на музейни специалисти и външни експерти (по програми - „Родопи“, „Родопски крепости“, „Родопски мостове“ и др.); народописни материали за селища от територията на Средните Родопи; спомени на участници в Балканската и Втората световна война и др.;
- Доклади от научни форуми и краеведски четения, организирани от музея по различни теми – „80 години Балканска война“, „130 години Стою Шишков“, „100 години Балканска война“, „Параклисите в Средните Родопи“, „В кадър – Смолян, Широка лъка – Родопите“ и др.;
- Документи, свързани с научно-техническата обработка на фондовете - книги за регистрация, полеви дневници, временни разписки, научни паспорти, актове за приемане-предаване, протоколи от инвентаризации, консервация и реставрация на културни ценности;
- Материали, свързани с експозиционни дейности – тематико-структурни и тематико-експозиционни планове; консултации; рисунки, схеми, чертежи; плакати, покани и други рекламни материали от музейни изложби и инициативи;
- Материали, свързани с музейни образователни програми по различни теми и Европейски дни на наследството;
- Материали, свързани с недвижими културни ценности в Средните Родопи, обособени в „Технически архив“;

---

⁴ Обн. ДВ. бр. 103 от 29 декември 2009г., ДВ. бр.57 от 13 Юли 2007г., изм. ДВ. бр.19 от 13 Март 2009г., изм. ДВ. бр.42 от 5 Юни 2009г., изм. ДВ. бр.78 от 2 Октомври 2009г., изм. ДВ. бр.92 от 20 Ноември 2009г., изм. ДВ. бр.93 от 24 Ноември 2009г., изм. ДВ. бр.103 от 29 декември 2009г.

⁵ Обн. ДВ. бр.17 от 6 Март 2009г., изм. ДВ. бр.8 от 27 Януари 2012г.

⁶ Обн. ДВ бр. 11 от 7 февруари 2012 г.

- Аудио и аудио – визуални документи – записи на автентичен песенен и инструментален фолклор, празници, традиции, обичаи от района на Средните Родопи; аудио записи на научни форуми⁷.

Стопанисване, опазване и контрол

За опазването на материалите, заведени в Научния архив отговаря длъжностно лице, назначено с писмена заповед на директора на музея.

Архивните единици се съхраняват на специално проектирани дървени стелажки, ламаринени и карнетни шкафове, подредени в папки и дела по инвентарни номера и фондове, снабдени с топографски указалци, в специално оборудвано за целта архивохранилище, снабдено със СОТ, пожароизвестителна техника, влагоуловител, влагомер за отчитане температуро-влажностния режим.

Архивохранилище

Използване на съхраняваните документи

Ползването на документи от Научен архив от външни лица става със заявление-образец и заплащане, съгласно Наредба на цени на услуги на Община Смолян⁸.

Използването на документи извън архива не се разрешава.

Допустимо е издаване на ксеро-копия на ползвани документи при спазване на определени изисквания⁹.

За читателите и използваните материали от Научния архив на РИМ „Стою Шишков“ – Смолян се попълват картони-образец и се води специална книга (за специалистите на РИМ-Смолян), които се попълват от завеждащия Научен архив.

Работата с архивни единици от фонда на Научен архив се осъществява на работно място с осигурени подходящи условия.

Достижения

С оглед улесняване достъпа до инвентарните описи на фондовете в Научен архив, осъвременяването им¹⁰ и осигуряване на възможност за използването им в автоматизиран

⁷ НА – РИМ „Стою Шишков“, Ф. II – VIII, ТА, КП

⁸ <http://www.smolyan.bg/bg/menu/subcontent/559>; Последна справка 22 октомври 2015 г.

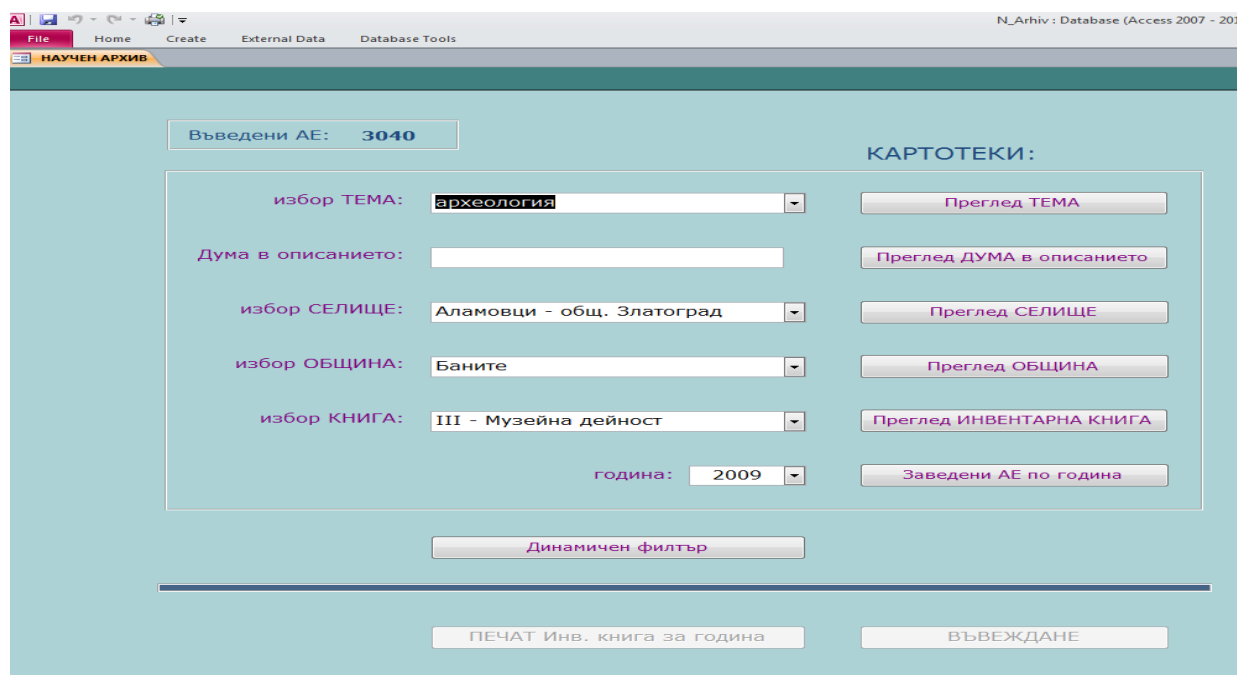
⁹ При спазване разпоредбите на „Правилник за вътрешния ред и дейността на научния архив РИМ „Стою Шишков“ – Смолян“.

¹⁰ Агопян, М. Инвентарните описи – проблеми при усъвършенстването и пресъставянето им – В: Архивен преглед, кн. 3-4, 2007, с. 50

режим¹¹, от 2009 г. започна въвеждането им в електронната база-данни на музея. Базата е разработена от колегата Атанас Киряков под управление на MS Access. Тя включва няколко модула, сред които „Фондове“, „Библиотека“, „Библиография“, „Негативи“, „Научен архив“, „Фототека“.

През 2010 г. инвентарните описи - с посочен номер и наименование на архивната единица, брой листи в нея, техника на създаване, година на завеждане, име на предавателя са въведени в базата.

Към базата са създадени и картотеки по различни критерии, с възможност за търсене по: селище, община, тема, ключова дума в описанието на архивната единица, инвентарна книга, година на завеждане, което безспорно повишава информационните й качества.

Начален изглед на електронна база данни, модул „Научен архив“

Следваща стъпка в посока модернизация е свързана с дигитализиране на аудиодокументи, съхранявани на аудио касети. През 2014 г. записите от всички аудиокасети (150 бр.), съхранявани в Научен архив са дигитализирани от Иван Капсъзов, студент II курс в ПУ „Паисий Хилендарски“ и стажант в музея, с програма Audacity. Звукови файлове в mp3 формат са копирани на няколко места, включително и външна памет, като необходимо, макар и недостатъчно условие за съхранение на съдържанието на документи на електронен носител¹². Предвиждаме въвеждане на дигиталните записи в базата данни към съответната архивна единица, с възможност за прослушване чрез линк за стартиране на mp3 Player.

Фотоархив (негативи и диапозитиви)

От 70-те години на XX век към музея функционира и „Фотослужба“, в която започва обработването и картотекирането на заснети от щатни и извънщатни фотографи черно - бели и цветни негативи и диапозитиви. Към фотослужбата е създаден и фотоархив, който в момента е със статут на спомагателен фонд. В него се съхраняват кадри, запечатани

¹¹ Петкова, Ст. Увод в архивознанието, Велико Търново, 1994, с. 154; Нейкова, А. Българските архиви и научната комуникация в информационното общество – В: Известия на националния литературен музей, т. 2, 2004, с. 42-50

¹² Тодоров, Ю. Компютърна архивистика за двадесет и първи век: <http://www.clio.uni-sofia.bg/BG/konfarch/Comp_arch_21.pdf, 2005, Последна справка 22 октомври 2015 г.; Визгирдене, И. Дигитализация на аудиовизуални документи в Централния държавен архив на Литва - В: Архивен преглед, кн. 3-4, 2008, с. 50

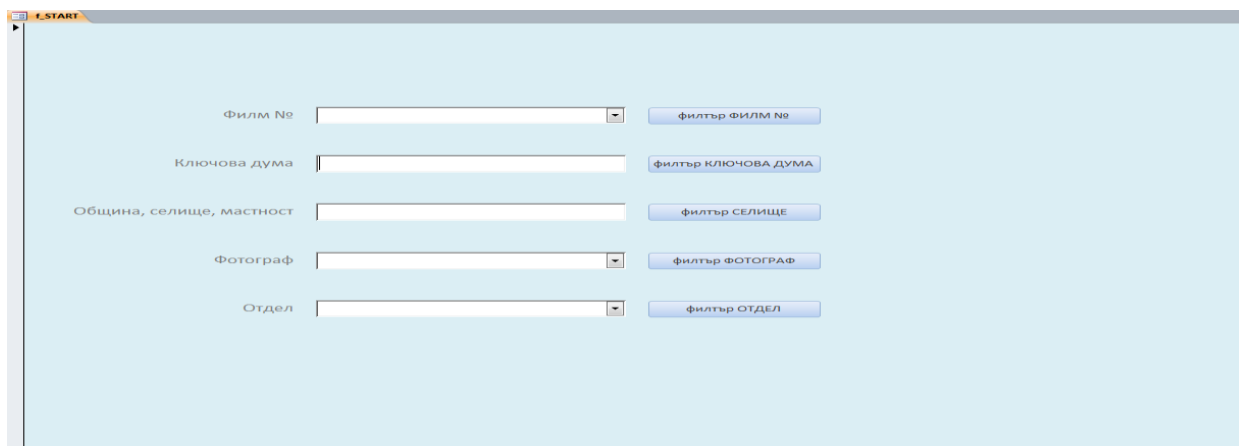
различни моменти от общественно-политическия, икономически и културен живот в региона, както и разнообразни музейни дейности – археологически разкопки, теренни етнографски проучвания, подготовка и откриване на музейни изложби, конференции, кръгли маси и пр.

Структурата на „Фотоархива“ следва структурата на музейните фондове. От всички заснети на лента изображения през годините са произведени работни референтни копия. Те са залепени в обособени за отделните фондове албуми, които имат отчетни обозначения (А – археология, Е – етнография, Ф – фолклор, В – възраждане и т.н.) и вътрешно подразделение¹³, съобразно тематичната насоченост на кадрите. По този начин до голяма степен се облекчава достъпа до огромния масив от изображения, при все че някои от тях биха могли да бъдат класифицирани в няколко теми и/или подтеми.

Албум с контактни копия на изображения към фонд „Археология“

От 2008 г. стартира и към момента е напълно финализирано въвеждането и на инвентарните книги към фотоархива в музейна информационна система, модул „Негативи“.

Начален изглед на електронна база данни, модул „Негативи“

¹³ Например в отдел „Етнография“ са обособени няколко подтеми – „Духовна култура“, „Овчарство“, „Ковачество“, „Медникарство“, „Тъкани“, „Облекло“, „Съвременна празнична система“ и т.н.

Състав и регистрация на материалите във Фотоархива

Във Фотоархива се съхраняват негативи, диапозитиви, кино и видео филми. Материалите в него са заведени в отделни инвентарни книги според вида на носителя:

- черно-бели негативи произведени в музея – 4661 бр. с формати 6 x 6 см, 6 x 9 см и 24 x 36 мм;
- диапозитиви – 521 бр. филми (диапозитиви) с формати 6 x 6 см, 6 x 9 см;
- откупени черно-бели негативи - 910 бр. с формати 6 x 6 см, 24 x 36 мм;
- цветни негативи – 1061 бр. с формати 6 x 6 см, 6 x 9 см и 24 x 36 мм;
- черно-бели негативи от Постоянна експозиция – 165 бр.

Общ брой кадри – над 110 000 броя.

- кино и видео филми – 297 бр. кинофилми на ленти с размери 16 и 35 мм

В инвентарните книги се попълват данни за: № на класъора; броя на кадрите; отдела; година на създаването на снимките; съдържание на филма; „Забележка“, в която се нанася информация за състояние, движение, отчисление, промяна на наличността; описание; обозначения на съответните колекции („Д“, „К“, „Е“ и т. н.)

Стопанисване, контрол и използване

За опазването на материалите, заведени във Фотоархива отговаря длъжностно лице, назначено с писмена заповед на директора.

Осигурено е специално оборудвано за целта архивохранилище, снабдено със СОТ, пожаро-известителна техника, влагоуловител, влагомер за отчитане температуро-влажностния режим.

Негативите и диапозитивите, заведени там се съхраняват в специално изработени за целта класъори в шкафове с чекмеджета, а кинофилмите – в метални кутии.

Фотоархив

Ползването на материали от фотоархива е с режим на достъп до музейни фондове¹⁴.

Изключително богат и стойностен като съдържание, тематика и качество на заснемане¹⁵, архивът се радва на заслужен интерес от научната общност в страната. Немалка

---

¹⁴ Съгласно разпоредбите на „Правилник за формиране и управление на музейния фонд в РИМ „Стою Шишков“ – Смолян“.

¹⁵ Освен утвърдени местни фотографи, сред които Васил Пелтеков, Петър Костадинов, Данчо Данчев, Трифон Пальонгов, Атанас Киряков, Владимир Киряков, сред фотографите, чиито кадри са част от фотоархива са и Крум Янев, Петър Франц, Крум Савов, Явор Попов и др.

част от кадрите, регистрирани в него са използвани от БНТ, ИЕФЕМ – БАН, колеги от музеи и университети, при подготовка на изложби, публикации¹⁶, филми¹⁷ и пр.

Достижения

Макар и малък брой, част от негативите и диапозитивите във фотоархива са дигитализирани. Сканираните изображения своевременно са въведени в електронната музейна фототека и лесно могат да бъдат прегледани и използвани.

В началото на 2015 г. музеят кандидатства по проект „Застрашени архиви“ на Британската библиотека с разработка – „Дигитализация на част от фонда „Негативи и диапозитиви на РИМ – Смолян“ и очакваше финансиране за дигитализиране на 8 000 кадъра, свързани с пред индустриалните общества – полева документация от археологически разкопки, етнографски експедиции и стара родопска архитектура. За съжаление, проектът не беше одобрен и проблемът с осигуряването на необходимата за качествена дигитализация техника остана открит.

Перспективи

Постъпленията в Научния архив към музея продължават и към днешна дата. През последните няколко години нараства делът на аудио и аудиовизуалните материали на оптичен носител (CD, DVD). Тяхното правилно дълготрайно съхраняване следва да бъде подчинено на определени изисквания¹⁸ и определено е предизвикателство пред институцията.

Не по-маловажен е и въпросът с необходимостта от продължаване дигитализацията на аудио записи на застрашени от повреда и физическо изчезване архивни материали – магнетофонни ролки, а също и сканиране на подбрани фото кадри и други изображения, част от състава на Научния архив¹⁹. Началото е поставено с дигитализирането на аудио касети²⁰. За да се опази оригиналният носител и информацията записана на него – аудио касета, магнетофонна ролка, рисунки, чертежи и др. в перспектива би могло да се помисли за създаване на фонд от дигитални копия на традиционни документи, които да се предават за ползване на читателите на архива²¹.

С оглед усъвършенстване на справочния апарат по съдържанието на архивните единици и увеличаването на възможностите за търсене по ключова дума, би било целесъобразно да се пристъпи и към аотиране на подбрани архивни единици.

Във Фотоархива няма нови постъпления след 2010 г. От наличните над 110 000 бр. кадри малка част са дигитализирани и практически използвани.

Цялостната дигитализация на Фотоархива (негативи и диапозитиви) предстои. Това е една трудоемка, продължителна и отговорна задача, за която са необходими сериозно техническо и кадрово обезпечаване.

---

¹⁶ Прокопов, И. Нумизматична колекция на Смолянския музей V в. пр. н.е. – VI в., С, 1991; Клисarov, Н. Църквата „Успение Богородично“, с. Широка лъка, Смолянско, С., 2003 и др. музейни издания – вж: http://www.museumsmolyan.eu/Z_izdania.html, Последна справка 22 октомври 2015 г.

¹⁷ Кадри от фотоархива са използвани във филма „Неделино-двугласен остров в едногласното море на родопската песен“, изработен от екип експерти от ИЕФЕМ-БАН при подготовката на кандидатурата на неделинския двуглас за вписване в Представителната листа на ЮНЕСКО за нематериалното културно наследство на човечеството.

¹⁸ Тодоров, Ю. Електронни документи и архиви – В: История, кн. 1, 2005, с. 42-56; Наредба за реда за организирането, обработването, експертната, съхраняването и използването на документите в учрежденските архиви на държавните и общинските институции; Обн. ДВ, бр. 17, 2009.

¹⁹ Матеева, В. Дигитален архив „Българско фолклорно наследство“: фолклористични изследвания – В: Български фолклор, кн. 3-4, 2010, с. 11-29

²⁰ Дигитализацията е осъществена с наличното за стажанта техническо оборудване и съответстващите програмни възможности.

²¹ Тодоров, Ю. Електронни документи и архиви – В: История, кн. 1, 2005, с. 42-56